

16 INCI ASIRDA DİNÎ VE SOSYAL BİR İNKILÂP TEŞEBBÜSÜ

EKBER GURKAN

1556 - 1605

Hikmet Bayur

Ankara Tarih, Dil, Coğrafya fakültesi profesörlerinden

Ekber, baba tarafından Hindistan fatihi Babür'ün torunudur. Bu suretle Timur onun yedinci göbekten büyük babası olur. Anası Hâmide Banu Begüm bu hanedana nisbeti olan Mir Baba Dostun kızıdır.

Ekberin Hindistan tahtına çıkmasından az evvel cereyan eden mühim vakalar şunlardır:

Babür orta Asyada Timur'un devletini yeniden kurmak için yaptığı birçok uğraşmalardan sonra orayı Özbekler'e bırakmaya mecbur kalır ve Kâbil'e çekilir. 1526 da Hindistan şimalinin büyük bir kısmına hâkim olan Afganlı Lodi hanedanı ile kat'i çarpışmada bulunur. Bu hanedan için Kembriç Hind tarihinde (C. III, S. 224; Haşiye 2) denilir ki: "Lodiler neslen Kalaç veya Gilcai Türklerdir, fakat o kadar zamandanberi Afganistanda oturuyorlardı ki 15 inci asırda onlara Afganlı demek doğru olur.,"

Bu hanedanın o sırada tahtta bulunan üyesi Sultan İbrahim Lodi Panipat meydan muharebesinde Babür tarafından kat'i surette yenilir, kendisi ölür ve memleketi Babür'ün eline geçer. Bu suretle Hindistanda Timur Gurkanın adına atfen Gurkani denilen Türk devleti kurulmuş olur.

Babür bundan sonra daha tehlikeli bir rakiple karşılaşır; o da Çitor racası Rana Sanka'dır. Hemen bütün Raçput devletlerine ve umum Hindu halkın teveccühüne ve onlarca 3 ½ asırdır kaybedilmiş olan hâkimiyetin tekrar elde edilmesi istek ve ümidine dayanan bu zatı Babür Kanva meydan muharebesinde kâmilen ezer (1527).

1530 da ölen Babür'un yerine Hind tahtına büyük oğlu Hümayun ve Kâbil tahtına ismen ağabeysine tâbi olarak ikinci oğlu Kâmiran geçer.

Hümayun'un kabiliyetsizliği, eğlenceye olan meyli, kardeşlerinin mütemadî ayaklanmaları ve karşısına keza eski Kalaç Türklerinin bir şubesi olan Afğanlı Sur boyuna mensup Şir Han isminde çok kabiliyetli bir zatın çıkması ona Hindistanı kaybettirir (1540).

Hümayun, kardeşi Kâmiran onu Kâbil'e sokmadığı için bir zamanlar Hindistan'ın şimali garbisinde Sint havalisinde serseri bir sergerde gibi dolaşır. Büyük oğlu Ekber o sırada Ömer Kut denilen ufak bir kasabada doğar (1542).

Az sonra Hümayun İnan şahının yanına kaçmaya mecbur olur (1543) ve onun yardımıyla 1545 yılında Kandahar ve Kâbil'i kardeşi Kâmiran'dan alır.

1545 ilâ 1553 yılları Babür'un dört oğlu arasında Kâbil, Kandahar, Gazni ve Badahşan havalisinin hâkimiyeti için harple geçer. Muhtelif savaş ve baskınlarda Ekber iki kere amcalarının eline düşer ve bazan babasının top ateşini kestirmek için kale duvarları üzerinde teşhir edilir.

Nihayet 1553 te Hümayun kardeşlerinin fitnesini sona erdirir ve şimdiki Afganistanın bir kısmının rakibsiz hâkimi olur.

O sırada Hindistan'a hâkim olan Afğanlı Sur hanedanı üyeleri arasında nifak ve muharebe vardır; esasen Şir Şah ünvanile Hind tahtına çıkmış olan Şir Han 1545 te ölmüştü.

1554 te Hümayun Hindistan'a hücum eder. 1555 te Sirhint civarında Sur hükümdarlarından Sultan İskender'e karşı büyük bir zafer kazanır ve Delhi ile Agrayı tekrar ele geçirir, fakat o sıralarda kazara ölür.

Ekber o esnada 13 yaşındadır; babasının işlerinin düzelmesinde başlıca âmil olan Baharlı Türkmenlerinden Bayram Han onun atalığıdır. Kendisini «Atalık» ve «Han Baba» adlarıyla çağırın Ekber dört yıldan fazla onun nüfuzu altında kalıp devlet işlerini ona bırakacaktır.

Hümayun öldüğü sırada Ekber Atalığı ile birlikte Pencap'da bulunuyordu; şarkta bulunan Şah Adli adında diğeri bir Sur hükümdarı Hindu olan veziri Himu'nun kumandası altında büyük bir orduyu Delhi ve Agrayı geri almak ve Gurkanileri Hindistandan çıkarmak için göndermişti.

Himu, Durdu Beyin kumandası altında bu iki şehrin bulunduğu mıntakayı müdafaa eden Türk ordusunu bozup oraları alır ve derhal Raca Vikramaditya ünvanıyla kendini müstakil hükümdar ilân eder; buna rağmen muhtelif vasıtalarla ordusundaki Afganların sadakatini temine muvaffak olur.

Müslüman Türklerin şimalî Hind'i ele geçirdikleri zamandan yani 12 inci asrın sonundanberi ikinci defa idi ki bir Hindu şimalî Hindistan hâkimiyeti davasına kalkışıyordu; birincisi demin söylediğimiz veçhile Babür tarafından 29 yıl önce bozulan Rana Sanka idi.

Agra ve Delhiyi kaybetmiş olan Durdu Beyi idam ettikten sonra Bayram Han Babürün otuz yıl önce Hindistanı kazandığı Panipat muharebe meydanında küçük Türk ordusuna nisbetsiz surette faik bir kuvvetin başında bulunan Himu ile karşılaşır ve onu kâmilen bozar (1556).

Bu suretle Timur oğulları ikinci defa Hindistanın şimalinin bir kısmına hâkim olurlar; daha sonraları hemen bütün Hindistanı ele geçireceklerdir.

*
* *

Şimdi siyasal vakaları bırakıp biraz sosyal vaziyeti inceliyelim.

Bu maksatla devleti teşkil eden üç esaslı unsurun vaziyetine bir göz atacağız; bunlar halk, rical ve ülemdir.

A — Halk: Müslüman Türklerin Hindistanı tehdit ve istilâsı daha onuncu asrın sonlarında Sevük Tekin ve oğlu meşhur Gazneli Mahmut ile başlarsa da, Pencap ve Sindin bir kısmı müstesna, asıl yerleşme 1192 de Gorlu Mehmedin kazandığı ikinci Tarain muharebesiyle ve Ay Beyin bir yıl sonra Delhiyi alıp merkez yapmasıyla başlar.

O tarihten meşgul olduğumuz Ekberin culûsu olan 1556 tarihine kadar Hindistanda doğrudan doğruya Türk hâkimiyeti altında olan yerlerde üç sınıf halk vardı.

En aşağıda Hindular ve daha umumiyetle müslüman olmayanlar bulunuyordu; başlangıçta bunlar hemen bütün halkı teşkil ediyorlardı ve Ekber zamanında da her halde halkın yüzde sekсенinden fazla idiler.

Türk idaresinin bunlara muamelesi o sıralarda meselâ İspanyolların müslüman ve yahudilere ve bütün Avrupalıların yahudilere ve Amerika v.s. yerlerdeki müstemlekeleri halkına yaptıkları muameleden nisbetsiz surette daha iyi idi. Fakat bunlar müslü-

manlarla müsavi addedilmeyip cizye gibi bazı hususî şer'i vergileri vermeye mecbur olduktan başka, kendilerine mahsus ziyaret yerlerine gidenlerden de ayrıca vergi alınırdı. Hindistana girerken Türklüğün ve Rana Sankaya karşı savaşında müslümanlığın kahramanlığı siyasasını gütmüş olan Babür damga yani kara gümrük ve oktruvasından müslümanları affetmiş ve dolayısıyla onlarla Hindular arasındaki farkı arttırmıştı.

Bunlara rağmen en muteber Hindu şahadetler, müslüman Türk idaresindeki Hinduların vaziyetini ötede beride kalan Hindu devletlerdeki vaziyetiyle en aşağı müsavi göstermektedir; zira Türk idaresindeki yerlerde umumî servet ve refah daha fazla olup umum halk ve bu cümleden Hindular da bundan istifade ediyorlardı.

Halkın ikinci tabakasını yerli müslümanlar ve birkaç göbek evvel Hindistana gelip yerleşmiş olan Türkler teşkil ederdi.

Halkın üçüncü ve en yüksek sınıfını ise bizzat şimalden gelen Türklerle onların oğlu ve nihayet torunları teşkil ediyordu. Devletin hemen bütün mühim makamları bunların elindeydi ve kumanda heyeti ve ordunun muharip kısmı hemen kâmilen bunlardan müteşekkildi. Bunların adedi ise bir iki yüz bin kişiyi geçmezdi.

Ehemmiyeti az olan veya müstakil ve mes'ul âmirlîği icabetirmiyen makamlarda yerli müslümanlar ve en aşağı basamakta Hindular görünürdü. Demin bahsi geçen Himu gibi bir Hindunun vezir olması ilk defa vâki olan ve bazı şahsî sebeplere dayanan bir istisnadan ibaretti. Hükümdar Türk ise kendini bilhassa Türklerin ve Afgan ise bilhassa Afganların başı bilir ve devleti bilhassa onların vasıtasıyla onların lehine idare etmeyi tabii bir ödev addederdi.

Başka ırk ve bilhassa başka din mensupları daha aşağı cinsten bir insanlığa mensup addedilirdi. O devirde bu tarzda fikirler bütün dünyaya hâkimdi ve elân da bilhassa müstemlekelerde hâkimdir.

Hattâ Ekberin yaşadığı asırda Avrupanın gösterdiği manzara en zâlim ve vahşî din muharebeleri, katliamlar ve enkizisyon mezalimi manzarasıydı.

Ancak, Hindu halk ve onun ileri gelenleri, ihtimal bilhassa vaziyetlerinin ezik olmadığı ve insanca muamele gördükleri için madun vaziyetlerinden çıkmak ve yeniden hâkimiyeti ele almak istediğini göstermeğe başlamışlardı; Rana Sanka ve Himu vakaları bunun deliliydi. İleride herhangi bir fırsatın zuhurunda ufak

müstakil Hindu prensleri arasında kabiliyet sahibi biri çıkacak olsa etrafına Türk idaresindeki büyük halk kütlelerini toplıyabileceği anlaşılıyordu.

B — Rical: Demin dediğimiz gibi hemen kâmilen Türklerden müteşekkildi. Sebebi bunların Fatih unsuru teşkil etmeleri ve zaferi temin ve semerelerini idame ettiren siyasal idarî ve askeri bütün evsafı haiz olmalarıydı. Bunların büyük kısmı Türkistandan ve küçük kısmı İrandan gelip asker, kumandan, memur v. s. sıfatıyla devletin hizmetine girerlerdi. Şurası daima hatırdadır ki o devirde Safevî hanedanının idare ettiği Kızılbaş İranda hemen bütün ordu ve rical Türkmendi. O kadar ki o devrin tarihlerinde ezcümle meselâ Babürün hatıratında Türkmen ve İranlı aynı mânada kullanılır. Meselâ Ekberin Atalığı Bayram Han Şah İsmaili iktidar mevkiine getiren yedi Türkmen boyundan biri olan Baharlı boyuna mensuptu, ve tabii şiiydi:

O devirde Özbek - Türkmen rekabetine eklenen sünnî - şii ve yahut yeni şekil ve adıyla Kızılbaş düşmanlığı Hindistanda da kendini göstermekteydi. Bu suretle Hind Türk devletinin Türk ricali sünnî ve şii veya kullanılan tabir veçhile Turaniyan ve İraniyan diye iki rakip hıza ayrılırdı. Maamafih bu rekabete rağmen Türk olmyanlara karşı hattâ Tacıklar gibi aslen Türk olmakla beraber muhtelif istilâlar esnasında kısmen dilini kaybetmiş olanlara karşı bile mütesanittirler.

Türklerin Türk olmyan birine itaat etmelerinin gayri tabii olduğunu gösteren Ekbernamedeki şu cümle dikkate değer. Bir sefere kumandan tayin edilen birinden bahsedilirken denir ki (C. II, S. 208) :

«Hoca Abdülmecit Âsaf Han eğerci Tacıkdı ve ehli kalem tabakasındandı, fakat bu ebet kârin devletteki tesanüt yüzünden ondan öyle işler zuhur etti ki Türkler onun önünde ellerinin arkasını yere koydular (yani ona itaat ettiler)».

Şayet âmir bir Hindu olacak olsa bunun ne kadar güç hazmedileceği kolay tahmin olunabilir.

Efkârı umumiyenin murakabası olmyan her saltanatta hükümdar zayıf bir şahsiyet olunca bir sürü yolsuzluklar baş gösterir. Ekber'in saltanatının başlarında bunların en mühimlerini sayalım :

1 — Ricale gerek kendi geçimlerini gerekse beslemeğe mecbur oldukları kıt'aların ihtiyaçlarını temin için maaş yerine toprak verilirdi. Bu topraklara avlak, toyul (bu kelime doymak

veya toymak masdarından gelebileceği gibi ziyafet anlamında olan toydan da gelebilir) veya caygir denirdi; yolsuzluk yapan rical bunu bilhassa üç şekilde yapardı. Birincisi bu toprakları öz malları addetmek ve hattâ bunları irsî mahiyete kalbederek feodaliteye kaçmaktı, ikincisi hizmete hazır tutmağa mecbur oldukları askerın miktarını azaltıp parayı keyifleri için harcamak ve yoklamalarda derme çatma adamlar toplayıp kadroları dolu göstermek, üçüncüsü atlar hakkında aynı yolsuzluğu yapmak ve yoklamalar için çarşıdan ödünç at almak.

Bundan başka Türkistanda Timurden sonra teessüs eden mütemadiyen isyan etmek ve muhtelif şahzadelerin hizmetine girerek bunların birbirine karşı harplerini şiddetlendirmek an'anesi Hindistana da taşınmıştı.

C — Ülema: Bunlar zamanımıza kadar her müslüman devletinde ve o devirde hemen bütün dünyada olduğu gibi her işe karışırıldı ve şeriatı ileri sürerek hükümetin icraatını yakından mürakabe etmek iddiasında idiler; aynı zamanda hilei şer'iyede ve her türlü yolsuzlukta çok ileri giderlerdi. Bunlara, şeyhlere ve bazı ölmüş ricalin çocuklarına irsî olarak verilen süyürgal veya mededi maaş adındaki topraklar da ayrıca bir yolsuzluk ve hırsızlık vesilesiydi.

Ekber kendisine miras olarak kalan an'anelere ve etrafında dünyada olan bitene bakarak memleketini asırlardanberi yapılageldiği gibi idare etmeye, kendinden evvel gelen bir çok kudretli hükümdarlar gibi yolsuzlukları ortadan kaldırmıya, rical ve ülemayı kendine itaat ettirmeye ve ülkesini malûm ve mücerrep usullerle genişletmiye çalışmakla iktifa edebilirdi. Bu suretle de tarihte büyük bir hükümdar ve Fatih namı bırakabilirdi. Fakat o bununla iktifa etmedi; evvelden çizilmiş yollardan yürüyerek en büyük selefleri tarzında muvaffakiyet kazanmayı kâfi görmedi ve bizzat yeni bir çıkır açmak istedi. Bu yüzdendir ki onun devri Hindistanda Türk hâkimiyeti için bir dönüm noktası olmuştur.

Ekber başında bulunduğu devletin yalnız kendi sağlığında değil, beşeri düşüncelere göre makul raddede uzun bir zaman imtidadınca sağlam temeller üzerinde istikrar ve bakasını temin için ne lâzım geldiği düşüncesini başlı başına bir mesele olarak ele alıp incelemiş ve buna bir çare bulmayı kendine ödev edinmiştir.

Bu yolda yapılan bir inceleme şunları meydana koyar:

Son yarım asrın hâdiseleri ve bilhassa yukarıda bahsettiğimiz Rana Sanka ve Himu teşebbüsleri göstermişti ki pek küçük bir

akalliyetin hâkimiyeti üzerine kurulmuş olan mevcut idare tarzından ilerisi için büyük bir istikrar beklenemez ve memleketin azim ekseriyetini teşkil eden ve bilhassa şimali garpta mühim miktarda islâmdan evvel gelmiş Türklerin kanını taşıyan Hinduları kazanmak, daha umumî surette Hindistanda yaşayanların kâffesine aynı duygu ve inanları vermek lâzımdı. Bu amaca varmak için Ekber evvelâ müslüman ve Hinduları vergi bakımından eş yapacak, en yüksek makamlara bazı Hinduları getirerek eşitliği imkân dairesinde tamamlayacak, ülemanın tahakkümünü kırarak, onların ve ricalin yolsuzluklarını kabil olduğu kadar ortadan kaldırmak için bir sürü tedbir alacak, kendini Hindistanda müslüman dininin başı yapacak ve nihayet dinî bir mürşit sıfatiyle ortaya atılarak halkı birleştirmeye çalışacaktır.

Devletini mümkün merteye büyütmek ve imar etmeğe çalışmakla beraber Ekber'in icraatında en esaslı siyasi amaçlar bunlar olacaktır.

Fakat şu ciheti de tasrih etmelidir ki kendisinde felsefeye (o vakitki tâbire göre hikmete) merak büyüktü; şu sözleri onu gösterir: «Hikmet sözleri o kadar cazip ve dilferiptir ki insanı herşeyden alakoyar, zorla kendimi onları işitmekten menediyorum ki mesalihi mülkiye için elzem olan vakti zayi etmiyeyim.» (A. E. C. II. S. 233).

Bu gibi sözlere ve Ekber'in icraatına bakılırsa tahmin olunabilir ki siyasi amaçlarını takiple beraber uzun yıllar dinî ve felsefi münakaşalar yaptırırken acaba mutlak bir dinî hakikat var mıdır, varsa nedir ve hangi dinde bulunur ve şerî tâbiriyle «saadet-i dareyni» yani iki dünyada bahtiyarlığı temin eden bir dinî yaşayış var mıdır düşüncesiyle de daima meşgul olmuştur; onun şu iki sözü bunu gösterir; birincisi budur: «Eğerçi bunca iklimleri fethettim ve cihangirlik tehzatı hazır ve âmade bulunuyor, lâkin hakikî büyüklük Allahın rızasını kazanmaktır; din ve mezhep ihtilâfından yürek rahat etmiyor; kederli yüreğim zahiri şan şevket ve cihangirlikle sevinmez, meğer ki «ermiş» biri imdada yetişsin ve yüreğimi kederinden kurtarsın». İkincisi de budur: «Yaşımın yirminci yılını tamamlayınca biraz içimdeki nefsi emmare (yani terbiye edilmemiş içimle) meşgul oldum; bir de gördüm ki son yolculuk tehzatı hususunda büsbütün züğürdüm».

Müsbet ilimlerin bu kadar ilerlediği zamanımızda bile bu gibi düşünce taşıyanların bulunuşuna bakılırsa, 16 ncı asırda en ufak işlerde Allah ve Şeytan parmağını görmenin bütün dünyada âdet

olduğu bir devirde en yüksek siyasal amaçlar peşinde koşan bir şahsiyette böyle fikirlerin bulunması garip görünmemelidir.

Ekber kısmen siyasal maksatlar kısmen de gönlünü kurcalayan sorgulara karşılık bulabilmek ümidiyle Hindistanda ve civâr memleketlerde mevcut bütün dinlere mensup ülemanın en tanınmışlarını ve müteaddit hıristiyan misyonerlerini toplayıp kendi önünde münakaşa ettirecektir. Bu münakaşalardan aradığı müsbet netice çıksaydı yani dilediği gibi bir din bulsaydı, ihtimal bunu kabul edip imkân olduğu kadar tabasını da o dine sevkedecekti. Bir gün Jezvit misyoner heyeti reisine: «Allah beni katolik dinine inandıracak olsa tahtımı, oğullarımı ve haremimi bırakıp Goaya kaçmaya hazırım» deyişi tamamiyle samimî bir söz olmasa dahi temayülünü göstermesi itibarile mühimdir.

Ekber böyle bir din bulamamış olmalıdır ki işin daha ziyade siyasal cihetini takip edecek ve dinî münakaşalardan edindiği bilgilere dayanarak saltanatının 26 ncı yılında bizzat dinî mürşitliğe kalkışacak ve memeketinde mevcut başlıca din mensuplarınca kabulü mümkün fikirlerin etrafında herkesi toplamaya çalışacaktır.

Ekber bu işi yalnız manevî sahaya inhisar ettirmeyip sosyal yaşayışı ve devletin esaslı dinî kanunlarını değiştirmeye ve hem müslüman hem hindulara tatbik edilen ve bu iki şeraitten hiç birine uygun olmıyan, daha doğrusu lâyük mahiyeti haiz olan kanunlar çıkarmıya ve bu suretle bu iki unsura müşterek bir medenî hayat vermek istemiye kadar götürecektir.

Ekber'in bu dinî amaçları onun islâm üleması ile uğraşması için munzam bir sebepti, zira onları devlet işlerine karıştırmamak ve bir çok yolsuzlukları ortadan kaldırmak isteyince karşısına dikilmesi tabii olan bu ülema böyle dinî inkilâp teşebbüslerini sezince büsbütün köpüreceklerdi ve köpürdüler. Ekber'in her din ülemasından ziyade islâm üleması ile meşgul olması ve onları tazyik etmesi ve dolayısıyla islâm aleyhinde cephe aldığı iddiasının yayılması da bu sebepten ileri gelecektir. Esasen devletin ve hâkim sınıfın dini olan islâm dininin Ekber'in yenilikleri aleyhinde mağlûpların dini olan Hindu dininden nisbetsiz surette daha şiddetli bir müdafaada bulunması gayet tabii bir şeydi.

Ekber'in dinî inkilâp teşebbüsünden maada idare ve orduya ait müteaddit islâhatı ve Hindulara içlerinden bazılarını en yüksek makamlara çıkarmak derecesinde gösterdiği teveccüh başta hocalar olmak üzere bir sürü gayri memnun husule getirecek ve

isyanlara sebep olacaktır. Ekber ise her isyanı bastırdıktan sonra icraatına daha cezrî olarak devam edecektir.

Ekber'in hayat düşünce ve icraatını takip için umumi mahiyette tarih kitaplarından maada biribirinden müstakil ve hatta biribirine zıt üç esaslî kaynak vardır.

Birinci kaynak, Ekber'in vezir ve mahremi olan Ebul Fadıl Al-laminin Ekbername adındaki tarihi ve Ayini Ekberi adında devletin kanun ve nizamlarını siyasal ve ekonomik vaziyetini ve sairesini gösteren eseridir. Bunlarda görülen fikirler doğrudan doğruya Ekber'in fikirleridir. Birinci eserde hoca aleyhtarlığı pek barizdir. İkincisinin sonunda «Şahinşahın yürekler avlıyan sözleri» diye bir fasıl vardır; her söz «Mifermudent» yani buyururlardı kelimesile başlar ve bu itibarla bunlar alelâde söylenmiş sözler değil, çok kerre tekrar edilip maiyetine yol gösterecek düstur mahiyetini almış düşünceler addedilmelidirler. Uslup itibarile iki eser de çok ağır ve şatafatlıdır: meddahlıkta muharrir, Osmanlı vakanüvislerini çok geride bırakmaktadır; fakat eserleri pek nadiren tesadüf edilen yüksek insanî ve felsefî düşünceleri ihtiva eder. Ondan nakledeceğimiz bazı cümle ve hülâsalarda muharririn tarzını göstermek ve fikirlerini mümkün mertebe doğru ifade etmek için birçok kelime ve terkiplerini aynen alacağız.

İkinci kaynak, Ekber'in imamlığını etmiş olan Badaunlu Abdülkadir'in Müntahabüt-Tevarih adlı eseridir. Koyu bir müslüman mütaassıbı olan ve âyet ve hâdis dışında muhakeme yürütmeyi günah sayan muharrir Ekber'in din sahasındaki icraatını nefret ve istihza ile ve gizli olarak yazmış ve eseri o ve Ekber öldükten sonra meydana çıkınca Ekber'in oğlu ve halefi Cihangir tarafından toplattırılmış ve Badaunlunun oğulları bu yüzden çok tazyik görmüşlerdir. Badaunlu siyasal anlayıştan çok mahrum ve dar kafalıydı; bu itibarla uzun zamanlar Ekber'in dinî icraatında onun evvelden kararlaştırılmış siyasal amacını görmez ve müzevvir ve dalkavuk hocaların onu iğfâl ettiklerine kani olur; bu cihet bir taraftan da Ekber'in muhitte böyle bir zan doğurmıya çalışığına ve muvaffak olduğuna delildir.

Üçüncü kaynak Ekber'in isteği üzerine Goa da bulunan Portekiz merkezi tarafından onun nezdine onu ve bütün Hindistanı hıristiyanlaştırmak gizli ümidile yollanmış olan cezvit misyonerlerin rapor, mektup ve hatıralarıdır. Bunlar da ekseriyetle dar kafalı, müteassıp fakat samimî inanlı ve hususî bakımdan yüksek ahlâklı adamlardır. Ekber'in sarayında iki suretle tefevvükleri olacaktır:

Birincisi islâmın muhtelif hızip ve mezhepleri arasındaki ihtilâflar her günkü münakaşalarda önlere teşhir edilirken kendileri azlıkları ve hep aynı mezhepten olmaları sayesinde tefrika içinde bulunan bir islâm âlemine mukabil birlik teşkil eden bir hıristiyan âlemi mevcut olduğu zannını işin doğrusunu bilmeyenler nezdinde doğurabileceklerdir.

İkincisi ise Avrupada Papa, Kardinallar ve bir sürü papasların yazılamıyacak ve söylenemeyecek raddedeki ahlâksızlıkları Hindistanda meçhul olduğundan, bu misyonerler şahsi yüksek ahlâklarıyla bir takım islam ülemasının ahlâksızlığı karşısında hıristiyanlık lehine mukayese yapılmasına vesile olacaklardır.

Ekber devrini tetkik edenler için eksikliği çok hissedilen esaslı bir kaynak ta Hindistan halkının ekseriyetini teşkil eden Hindular tarafından yazılmış eserlerdir. Ancak, dinî felsefî ve efsanevî eserleri pek bol olan Hinduların tarihi eserleri yok gibidir. Binaenaleyh elimizdeki üç nevi esaslı kaynakla iktifa etmeye mecburuz.

Bunlara göre Ekber'in giriştiği inkilâplardan bahis ve onları münakaşa edeceğiz, fakat bunların mevkiini tayin etmek için aynı zamanda pek hülâsa olarak onun diğer icraatından da bahsetmek lâzım gelecektir.

Ekber'in 18, 19 yaşlarından itibaren devleti filen idareye başladıktan sonra icraatını iki devreye ayırabiliriz. Birincisi saltanatının beşinci yılından 26 ncı yılının sonlarına kadar gider. Bu devrede Ekber bir taraftan idarî ıslahat yapmak ve her bakımdan vaziyete hâkim olmak için tedbir almakla meşguldür; bu devrede zaten Osmanlı Padişahı ve Fas Sultanı gibi kendine halife dedirtmekte ve paralarına darülhilâfe kaydını koymakta olan Ekber kendini Hindistan müslimanları için dinî en yüksek merci ilân ettirir.

İkinci devre, saltanatının 26 ncı yılının sonunda başlar. O sırada Ekber artık her türlü mukavemeti kırmıştır. Müslümanlara islâmiyetin ve Hindulara Hinduluğun ıslah edilmiş bir şekli diye gösterilebilecek yeni bir yolu veya kendi kullandığı tâbire göre yeni bir «âyini» çıkarmaktan çekinmesi için sebep kalmamıştır ve bu işe atılır; zaten evvelki devrede bu maksatla bir çok hazırlık ta yapmıştı

* * *

Bu tafsilâttan sonra tekrar siyasal vak'alara geçelim:

Ekberin saltanatının ilk dört yılı onun atalığı ve her hususta vekili olan Hanı Hanan Bayram Hanın mutlak hâkimiyeti devridir;

yeniden kurulan devletin temellerinin sağlamlaştırılması ve şimalî Hindistan düzlüğünün büyük bir kısmının yeniden fethiyle geçer.

O sırada Hindistanda Ekbere tâbi yerler Pençap, Delhi-Agra Gvalyör mıntakası ve Gence vâdisinin Benares'e kadar olan yukarı kısmından ibaretti. Bu yerler Hindistanın ancak onda birini teşkil eder. Hindistan düzlüğünün şarkı Bengal ile Bihar Afganları elindedir. Aynı düzlüğün garb ve cenubu garbisinde Sint, Gücerat ve Malva müteaddit Türk hanedan ve beyleri elinde müstakildir; iki birincisiyle Ekberin ülkesi arasında Racistan veya Raçputana vardır, Raçputlar Hinduların en âsil ve en cengâver addedilen unsurudur, memleket birçok reis arasında paylaşmıştır. Babür tarafından yenilen Rana Sanka bunlardan biriydi.

Şimalde Keşmir müstakildir. Cenupta Dekkan yarım adasında geçilmesi zor tabii mâniâlar arkasında müteaddit Türk, yerli müslüman ve Hindu devletleri vardır.

Saltanatın beşinci yılında 18 yaşına giren Ekber Bayram Hanı azleder (1560); ruhi âmil, yeni yetişen genç hükümdarın devletin hakiki kurucusu olan bir şahsiyetin şöhret ve tahakkümünü çekememesidir. Vaziyet son Alman İmparatoru ikinci Wilhelm'in Bismark'a işten el çektirmesinin aynıdır.

Bu vak'adan sonra dahi iki yıl kadar yani 1562 ye kadar Ekber devlet işlerine bazı kimselerin ve ezcümle Anaga (Süt Ana) ve Ataka (Süt Baba) ların müessir olmasına göz yumacaktır. Anagalar arasında Mahim Anaga ve Cici Anaga en meşhur ve nüfuzluydular; koca, oğul ve akrabalarına en mühim makamları temine muvaffak olmuşlardır.

Bu devrede Malva fethedilir.

1562 den itibaren 20 yaşında olan Ekberin takip edeceği siyasa belirmeğe başlar. Ecmirde meşhur şeyh Muinüddin Çiştinin türbesini ziyarete giderken evvelce ürkütülüp kaçırılmış olan ve Raçputların ileri gelenlerinden bulunan Amber racası gelip huzuruna çıkar, Ekber halkın kaçış sebebinin ondan sorarken der ki: «Bizim bütün insaniyete (Becumhur Alemiyan) inayet ve refet göstermekten başka maksadımız yoktu.» (E., C. II. S. 156). Bu suretle müslüman ve Hindu bütün tebasını bir tuttuğunu ifade eder ve racanın ricası üzerine kızını nikâhla alır, Bu kız veliaht Cihangirin anası olacaktır. O andan itibaren bilhassa Raçputlardan birçok Hindular saraya ve yüksek devlet hizmetlerine alınacaklardır.

Hindistanda birlik husule getirmek fikrinin o sıralarda belirdiğini gösteren bir delil de Ekbernamede, yedinci culus senesi ahvalinden bahseden faslın başlarında bulunan şu cümledir (C. II, S. 159): «Allahu Taalâ zatı kutsi simatı şehinşahiye sureten ve mânen uzun zaman Kâmreva kılsın, ona ömür ve devlette yıl beyıl artan bir sermaye versin, tâki âlem reislerin tehalüf ve tenazundan ve tefrikadan masun kalsın ve afakta yegâne bulunan ve hilâfeti külle lâyük olan ondan (yani Ekberden) ışıklansın ve insanî ve ilâhî şeylerin intizam zincirindeki hakikatler meydana çıkıp dünya kalabalıklarını birlik bağıyla bağlamayı tazammun eden ibadeti kübra ilerlemiş olsun.»

Bu cümleler epey sonra yazılmış olmakla beraber Ekberin güde geldiği iki büyük amacı pek sarîh surette göstermektedir: Devletini mümkün mertebe büyütmek, tebaasını birleştirmek.

Aynı yılda Ekber muharebeden sonra mağlûpların ve onların kadın ve çocuklarının esir edilmesini yasak eder; bu tedbir Hinduların lehinde ve cihana nazaran büyük bir tekaddümü ifade eden insanî bir tedbirdir. Bu münasebetle gayri muhariplere şefkat lüzumu hakkında Ekbernamede çok güzel ve ulu ve zamana göre çok ileri düşünceler vardır.

1563 te Ekber Hinduların mukaddes şehirleri ve ziyaret yerlerinden biri olan Matûra civarında avda iken Hindu hacî ve ziyaretçilerinden her birinin servetine göre alınmakta olan vergiyi lâğveder. Ekbername on milyonlara balığ olduğunu yazdığı bu verginin kaldırılmasındaki mucip sebepler arasında yaratıcıya tapanlar arasında fark gözetmenin ve müsavatsızlık husule getirmenin doğru olmadığını yazar. Bu cümlede herkesin taptığını nihayet aynı Allah olduğuna ve bütün dinlerin aynı yere vardığına işaret vardır.

Bir yıl sonra 1564 te Cizye lâğvolunur, Ekbername bunun getirmekte olduğu varidatın tahmin edilmeyecek kadar büyük olduğunu ve bütün vezir ve devlet ricalinin bu tedbire muhalif olmasına rağmen Ekberin buna karar verdiğini yazdıktan sonra, vaktiyle cizyenin konmasındaki sebepleri zikr ve bugün bütün Hindistan halkının aynı amaç uğrunda çalıştığına göre arada fark kalmaması lâzım geldiğini ve devletin zenginliği dolayısıyla bu vergiye ihtiyaç olmadığını anlatır.

Ekberin «Sulhü Kül» yani herkesle sulh ve herkesin inanına hürmet adı verilen en esash siyasal düsturu bu tedbirlerde kendini gösterir; bunun nasıl telâkkiye uğradığını ilerde sırasıyla göre-

ceğiz. Ekberin şu sözü: «Padişah halkın mal, can, namus ve din koruyuculuğu hususunda fark gözetmemelidir» (A. E. C. II, S. 244) bu siyasanın bir ifadesidir.

Bu ıslahat yıllarında bir çok isyanlar baş gösterir; Kâbilde Ekber'e ismen tâbi olarak hükûmet süren küçük kardeşi Mehmet Hâkimin ve onun anası ve hükûmetinin hakikî başı Mah Çiçek Begümün, Hindistanda bazı mirzaların, yani Timur soyuna mensup şehzadelerin ve birçok beylerin çıkardıkları patırdılarla uğraşmak icap eder.

Bu ayaklanmalarda eski alışkanlıkların tesiri şüphesizdir, fakat Ekberin Hinduları müsülmanlarla müsavi kılma siyasanının da tesiri vardır.

Bu patırdılar esnasında 1566 da arazi vergisi için yeni takdir ve tahminler yapılır: Bu alelâde bir idarî tedbir olabileceği gibi o sırada halkı kazanmak lüzumundan da ileri gelmiş olabilir. Zira Ekbername bundan bahsederken «Tagallübü Mütégalliban» dan halkı kurtarmak lüzumunu da zikreder.

1569 a kadar bu gibi ayaklanmaların bastırılması ve Raçputanının fethiyle uğraşılır.

1572 de Ekbernamedeki tâbir veçhile, Ferman Revayı Turan yani Turan hükümdarı Abdullah Han Özbekten elçi gelir, (C. II, S. 368) aynı eserdeki malûmata göre Abdullah hanın birinci maksadı eski dostluğu hatırlatmak ve yenileştirmek ve bu sayede Turan Sultanlarına karşı (bu kelime o devirde aşağı yukarı beyler beyi anlamındandır) şiddetli harekette serbest olmak, ikinci maksatta Ekberden gelebilecek bir taarruzdan masun kalmaktır.

Ekber ilerde İran Şahı Tahmaspa yazacağı bir mektupta evveldenberi esas maksadının atalarının ülkesi olan Turanı zaptetmek olduğunu ve bundan Abdullah Hanın gösterdiği hürmet ve dostluk yüzünden vazgeçtiğini bildirecektir. Diğer taraftan Ekberin oğlu ve halefi Cihangir, Tüzükü - Cihangiri adlı hatıratında (S. II) babasının daima Maveraünnehri fethetmek arzusunu beslediğini fakat buna her girişeceği anda bir mânia çıktığını yazar. Buna mukabil Ekberin Gücerat ve Bengal gibi şimalî Hindistanın biri aksai garb diğeri aksai şark kıyısında bulunan iki kıt'asının fethine 1572 ve 1574 te yani Abdullah Hanın elçisinin gelişinden sonra ve Dekkanın istilâsını bizzat idareye de aynı zatın ölümünden sonra girişmesine bakılırsa, onda Türkistanın fethi arzusu kadar oradan gelecek bir istilâ ordusu endişesi ve ona intizaren uzaklara ihtiyatla gitmek düşüncesi olduğu görülür. Hülâsa Ek-

berle Abdullah Hanın münasebet ve dostlukları «Gölge etme başka ihsan istemem» tarzındadır.

1573 yazında müstakil devlet halinde olan Güceratı fethettikten sonra Ekber yeni payitahtı Fetihpur Sikri'ye dönmüştü; bu devleti fethetmekle garb yani Osmanlı ülkesi ve Avrupa ticaretinin geçtiği limanları elde etmiş bulunuyordu. Dolayısıyla hem siyasa hem ekonomi bakımından fevkalâde kâr etmişti.

Payitahtına girerken kendisini istikbal edenler arasında Ebül-fadl'ın babası şeyh Mubarek de bulunuuyordu; bu zat hoş geldiniz makamında Ekbernameye göre şunları söylemişti: (C. III S. 39)

«Halk Hidivi Cihana hoş geldiniz demek için gelmişse de gayb âleminden kendi kalbime ilham olunan şey şudur ki, Allah doğru düşünce ve doğru işlerimizin bolluğu dolayısıyla bizlere bu zatı mukaddes (yani Ekber) gibi bir ulu atiye ve yüksek saadet bahşetmiştir. Tâki onun geniş havsalası ve dış âlemini (yani dünya işlerini) iyi idaresi sayesinde mâna âleminin (yani ruhların) dahi pişvası olsun (yani önderi olsun). Bunun içindir ki o yüksek fütühat (yani Gücerat v. s. yerlerin fethi) kendisine bahşedilmiştir.»

Mürettep olması lâzım gelen bu sahne Ekberin dini önderlik davasını ele almaya hazırlandığını gösterir.

Fakat bundan evvel Ekber Güceratta bir isyan bastırarak ve Bengalın fethi işine başlayacak ve bir takım idarî ıslahata girişecektir.

Bu ıslahatın başında Avlak, Toyul ve Caygir denilen toprakların haliseye kalbı yani devlet hazinesine mal edilmesi gelir. Bu toprakların yerine sahiplerine maaş verilir. Her komutanın maaşına mukabil hizmete hazır bulundurmıya mecbur olduğu asker, at, il v.s. tespit edilip sıkı, ekseriya altı ayda bir mürakabaya tâbi tutulur. Her mânsabdarın (memur, komutan v. s.) hiç olmazsa yirmi atlıya kumanda ederek işe başlaması ve derece derece yükselmesi şartı koşulur ve zamanın tarih kitaplarında kullanılan tâbir veçhile «kanunu dağ» yani dağlama kanunu çıkarılarak bütün ordu atlarının dağlanması şart koşulur. Bu suretle evvelce bahsettiğimiz yolsuzlukların önüne geçilmek istenilir.

İşlenen toprakları artırmak, ziraati daha faydeli hale koymak, devlet varidatını yolsuzluklara mahal vermeden ve mümkün mer-tebe halka yük olmadan muntazam surette toplamak için birçok idarî ve malî tedbirler alınır ve finans işlerinin mülki ve askeri işlerden ayrılarak az çok müstakil hale getirilmesine doğru gidilir.

1575 te Ekberin Fetihpur Sikride «ibadethane» adıyla yaptırmış olduğu bina biter, burası muhtelif din ülemasının münakaşa yeri olacaktır,

Badavunlu orada olan bitenler hakkında epey tafsilât verir. Onun fikrine göre o âna kadar Ekber mütemadiyen muzaffer olup ona karşı gelecek kimse kalmamıştı. Bunun üzerine kendisinde ruhî sahada çalışma isteği uyanır; zaten şeyh ve sufilerle teması çoktur; sık sık «ya Hüve» ve «ya Hâdi» şeklinde zikretmektedir, akrabasından «Sahibülhal» ve «Mürit» olan Mirza Süleymanın Bahâşandan geleceği haberi alınca Ekber bu gibi işlere daha ziyade revaç verir. Her cuma namazından sonra yakınlariyle mahdud miktarda bazı şeyh ve ülemayı toplar ve din, fıkıh, felsefe v. s. üzerinde münakaşalar yapar. Daha sonraları her perşembe akşamı seyit, şeyh, ülema ve emirler ibadethaneye davet edilir. Toplantılar henüz müslüman ve sünniler arasındaysa da münakaşalar bazen pek şiddetli kavga mahiyetini almaktadır.

Bazan Ekber ülemeden biriyle alay etmek ve ettirmek için tertip yapmaktadır. Mahdumül Mülk Mevlâna Abdullah Sultan Puri adında büyük bir molla bu maksatla davet edilip kendisile alay edilir, fakat tertip edilen bu alay onun şahsına münhasır kalmayıp ülemanın nasıl hüdkâm olduklarını, işlerine göre fetva verdiklerini hilei şeriye ile şahsî menfaatlerini temine çalıştıklarını da meydana koyar. Meselâ hacca gitmekten korkan Mevlânanın hacın artık farzolmadığı hakkında fetva vermiş olduğu anlatılır; bu fetvaya göre deniz yolu Portkizlerin elinde olduğundan, üzerinde Meryem ana ile İsanın resmi bulunan Portekiz pasaportlarını kullanmak icap ediyormuş. Halbuki bu, putperesliği terviç etmiye varırmış. Kara yolu ise hacılara hor muamele yapan Kızılbaşların elinde bulunduğundan, oradan geçmek te caiz değilmiş.

Keza Mevlânanın pek büyük olan servetinin zekâtını vermemek için sene sonuna doğru varını yoğunu karısı üzerine ettiği ve sene bitmeden bunları tekrar geri aldığı ve daha birçok küçüklük ve sahtekârlığı anlatılır ve neticede onun zorla mekkeye gönderilmesine karar verilir. Ekberin şu sözü: «Allaha tapmak iddiasında bulunanların ekserisi kendi emellerine tapıyorlar» (A. E. C. II S. 228) bu kabil hocalar kahrında söylenmiş olmalıdır.

Mut'a denilen muvakkat nikâhın caiz olup olmadığı, kadınların kullandıkları kırmızı ve sarı renkteki elbisenin keza caiz olup olmadığı, fatihanın okunma tarzı gibi meseleler hakkında dört sünî mezhep taraftarları arasında birbirini tekfir edercesine

münakaşalar cereyan eder. Bu kabil münakaşaların doğurduğu intibaları Ekberin şu iki sözü iyi hulâsa eder: «Keşke resmî ilimleri tahsil edenler arasındaki ihtilâflar kulağa çarpmasaydı, tefsir ve hâdiselerdeki tezadın hercümerci insanı hayret çöllerine düşürmeseydi» (S. 233) ve «acaiptir ki Peygamberimiz zamanında tefsir, tesbit ve takrir edilmedik bu ihtilâflara yol açılmazdı» (S. 237).

Ekber paraları üzerinde «Allahü Ekber» sözünün konmasının doğru olup olmayacağını sorması üzerine birçok ülema bunun «Ekber Allahtır» şeklinde fena tefsir edilebileceğini ve iltibasa mahal kalmaması için «Lazikrullahü Ekberu» sözünün konmasının daha iyi olacağını ileri sürer. Bu sözler Ekberin canını sıkar ve aczini hisseden bir insanın Allahlık iddiasında bulunamayacağını söyler.

Daha sonraları ibadethane münakasalarına şii ülema da karışır, toplantılarda islâm tarihinin başları okunur ve Peygamberin eshabı aleyhinde hikâyeler söylenir. Hindistanda sünnî ülema mütehakkim olduğu için Ekber şii ülemaya daha ziyade teveccüh göstermektedir.

O sıralarda 1575-76 yıllarında henüz müslüman olmıyan ülemanın münakaşalara geldiklerine dair kayıt yoktur, yalnız Badavunlu bir Hindunun Allahın ineğe çok hürmeti olması lâzım geldiğini, zira ineğin Kur'anın ilk suresinde (surei Bakara) zikredildiğini söylemesiyle herkesi güldürdüğünü yazar (S. 215). Yine o sıralarda bazı Hindu kitaplarının tercümesine başlanır.

Bu toplantıları en mufassal surette anlatan Badavunlu Ekberde din işlerinde tenevvürden başka bir maksat görmemektedir. Muharrir işlerin din bakımından fena bir yol almasındaki bütün kabahati onun etrafındakilerde, ülema ve bilhassa Ebul-Fadl ve onun babası şeyh Mubarekte bulmaktadır.

Ekbernamede bu münakaşaların Ebul-Fadl tarafından anlatılışı aşağıda hülâsa edilmiştir (C. III, S. 112):

Suret ve mâna yani maddî ve manevî bilgi peşinde koşanlar, yer yüzündeki bütün hızip mensupları ve halktan bu gibi hakikatleri öğrenmek isteyenler gelsinler ve bu baptaki bütün tecrübe ve bilgilerini getirsinler. Orada bilgi ve işlerin ayarı tayin edildi ve ademiyetin cevheri parladı, hakikat üzerine kurulmuş olanlar makbul oldu ve sadece yaldızlanmış olanların foyası meydana çıktı.

Bir hüda şinasî ve İzed perestî (yani Allahı bilmek ve ona tapmak) ziyafeti oldu ve halkperestlik sona erdi (burada halk, yaradılmışlar anlamındadır, bunda puta tapmak mânası olduğu gibi hocaların dini kendi tahakkümlerine âlet etmek ve dolayısıyla

kendilerine bir suretle taptırmak gayretlerine karşı tenkit kasdı da vardır). Toz içindekiler devlet sahibi oldular ve tatlı dilli boş kafalılar mevkilerini kaybettiler.

Bu doğruluk evine yedi iklimden binlerce ve binlerce «müstait»ler gelip Şahinşahın huzuruna çıktılar, o taife taife gelenlerin ayarını denedi, sarıklılar neye vardı? Padişah her tabakadan adamlar seçti ve bir hakikat bezmi (ziyafeti) yaptı. Bazan da adamlarını yetiştirmek için içlerinden mizaç anlıyan ve adam tanıyanları gönderdi ve onlar her cins halktan «görünüş» (bu kelimeyi Hint sarayında huzura çıkmak mukabilinde kullanırlar) için adamlar getirdiler.

Bir çok hakikatler ortaya kondu.

Görüldüğü gibi Ebul-Fadl burada muayyen vak'alardan ziyade ibadethane toplantılarındaki maksadı anlatmakta ve işin felsefesini yapmaktadır.

1576 dan 1578 e kadar Ekber payitahtından uzaktadır; oraya dönünce yeniden ibadethane münakaşaları başlar; bu toplantılarda olan bitenleri Badavunludan hülâsa ediyoruz (S. 262 v. s.).

Cuma akşamları toplanırlar ve sabahlara kadar kalınır; asıl ve fer'e ait bir sürü meseleler görüşülür. Muhtelif mezhep mensupları arasındaki ihtilâf ve münakaşalar o dereceyi bulur ki bunlar birbirlerine deli ve kâfir demeye kadar varırlar. Münakaşalar Sünnî ve Şii, Hanefî ve Şafîî arasındaki ihtilâfları çok aşar ve inanın temellerini baltalayacak raddeyi bulur ve mollalar birbirine karşı Yahudilerle Mısırlılar vaziyetine girerler. Esasen büyük bir hüsnüniyet sahibi olan ve hakikati arayan fakat cahil ve acemi bulunan padişaha yeni ve acaip fikirli kimseler hulûl edip onun fikrini çelerler, taki tereddütten tereddüde şüpheden şüpheye gitgide bütün dinî inanlarını kaybetsin.

Padişahta şu kanaat hasıl olur ki her dinde kâmil insan bulmak mümkündür; her milletten zahit ve münzevî, ilham alıcı ve keramet sahibi çıkar; hakikat her yerde bulunur. Binaenaleyh onu yalnız bir din ve inana münhasır addetmek doğru olabilir mi? Bahusus ki o din daha yeni çıkmıştır ve bin yılı bile doldurmamıştır. (Bu yazılar hicri 986 yılına aittir).

Bu yazı Ekberin muhitinin yapacağı işlere sadece sürüklenmiş olduğuna nasıl ikna ettiğini gösterir.

Buraya kadar olanlar İslâm üleması arasındaki münakaşaların hülâsasıdır. Bundan sonra Badavunlu Ekberin Hindu ülema ile olan temaslarına geçer (S. 264).

Ekber ileri gelen Hindu ve diğer dinler ülemasıyla birçok hususi görüşmelerde bulunduktan sonra onlara dahi ibadethanede söz söylettirir ve İslâm inanlarına tariz etmelerine müsameha eder. Badavunlunun şu sözleri dikkate değer (S. 265): «Padişah memleket halkının (Yani Hinduların) kendi din ve inanlarına ne derece bağlı olduklarını öğrenince bunları iyi gözle görmeye başlar». Bundan çıkan mâna şudur ki: Ekber Hindistan halkının nisbetsiz surette ekseriyetini teşkil eden Hinduların candan bağlı oldukları inanlara karşı siyaseten teveccüh göstermeye koyulmuştur.

Bu sıralarda yine Badavunluya göre Ekber ruhların tenasühü yâni ölümden sonra başka vücutlara geçerek dünyada yaşamakta devam etmekte oldukları faraziyesine inanır ve bunu kabul etmeyen hiç bir din olmadığına kanaat getirir ve gayrı samimî kimseler bunu isbat için eserler yazarlar. Bundan çıkan mâna şudur ki Ekber Hindu dininde esaslı bir mevki işgal eden bu faraziyeyi islâm diniyle imtizaç ettirmek teşebbüsüne girişmiştir.

Ekberin bu yoldaki temayüllerini gösteren sözleri vardır. Ezcümle «Eski zaman âsilerinin (Allaha karşı isyan mevzuubahistir) maymun ve domuz şekline döndüklerine dair semavî kitaplarda mevcut olan malûmata inanılır».

Ve «Sihirkârı takdir (Allah) cansızları, nebatları ve hayvanları derece derece birbirine bağlayıp büyük istifalarla yükseltirse bunda şaşacak bir şey yoktur».

Ve «Eskilerin bazılarının sözleri yani herkesin ruhu birkaç kalıba girer ve cezasına göre akibeti hazırlanır, yukarıda söylediğim müeyyidesidir». (S. 239).

Sözleri Ekberin bir taraftan İslâmiyet diğer taraftan akıl ve mantıkla tenasüh nazariyesini imtizaç ettirmeye çalıştığını gösterir.

Ekberin yine Hinduları kazanmak maksadile et yenmesi aleyhinde birçok sözleri vardır.

Tekrar Badavunlunun tarihine dönelim: Muharrir az sonra bazı müslüman, ülema, şeyh, sofi v. s. nin Ekberin aklına koydukları bidatları sayar. Anlattığına göre Tacülarifin denilen Şeyh Zekeriya adında biri âyet ve hadisleri tahrif ederek ona birçok şeyler öğretir, ezcümle: «İnsanı kâmil» tâbirinin «Halifei zaman»'a ait olduğunu ve bunun «Akdes» mânasına geldiğini söyler; padişah huzurunda yapılmak üzere zemin-pus (yani yeri öpmek) adında bir secde icat eder; fakat halkta husule getirdiği fena tesir dola-

ıysile az sonra bu secde mahremlere hasredilir. Aynı şeyh padişaha itaatın kat'î bir din emri olduğunu söyler ve onun yüzüne «Kâbei Muradat» yani «muratlar kâbesi» ve «Kiblei Hâcat» yani «ihtiyaçlar kiblesi» adını verir ve bunları tevsik için uydurma hadisler ortaya atar.

O devrin şer'î meselelerde en büyük salâhiyet sahibi addolunan Keşmirli Şeyh Yakup, Abdülcebbarı Hemedaninin aşağıdaki fikirlerini ileri sürer: Peygamber Muhammed «El-Hâdi» yani yol gösteren ve iblis de «El-Muzil» yani zelil yapan, kötülüğe götüren ünvanlarının müşahhas timsalleridirler ve bu iki ünvan bu suretle temsil edilerek yer yüzünde görülmüş olmalarına binaen her iki temsilde zarurîdir. Bunun mânası Ekber'in «El-Hâdi» veyahut zamanın peygamberi olduğu veya olması icap ettiğidir.

Bütün bunlar gösterir ki Ekber o sıralarda ilerde yapacakları için zemin hazırlamaktadır. Bunları nakleden Badavunlu ülemanın arasındaki itilâfları ve bunların birinin şeriata mugayir dediği bir şeyi diğerinin şeriata muvafık bulmasının padişah için ayrıca bir imansızlık sebebi olduğunu ve kendi zamanındaki ülemanın her birini İman Gazali ve İmam Razi ayarında addettiğini ve zaman ülemasının kıymetsizliğini gördüğü için malûma göre meçhül hakkında hüküm verdiğini ve dolayısıyla bütün ülema ve imamların kıymetsizliğine kani olduğunu yazar (S. 267).

Daha sonra Badavunlu diğer dinler mensuplarının Ekber üzerindeki tesirlerine geçer. Hıristiyan keşişlerini dinleyen Ekber'in bu dinin hakikat olduğuna inandığını, onu yaymak istediğini, oğru Şehzade Murad'a bu dinden bir kaç ders verdirdiğini, Ebul-Fadla İncilleri tercüme ettirdiğini yazar.

Ekber'in Raca Birbal adlı hindu yakınlarından biri güneşin iyilikleri dolayısıyla ona ibadet lâzım geldiğini ve dua ederken batan güneşe değil (yani Hindistana göre garpte bulunan kibleye değil) doğan güneşe yani şarka dönmek lâzım geldiğini söyler ve güneşe tapmanın müsebbibi olur. Keza inek kesilmesi ve etinin yenilmesi yasak edilir, zira Hindular ona taparlar, bunu yazarken Badavunlu Hinduların inek yerine insanı adak etmekten çekinmediklerini kaydetmeği unutmaz. İnek etinin yenmesi yasak edilirken zaman hekimlerinden onun sıhhat için muzur olduğuna dair bir de karar alınır. Fakat bu baptaki yasağın bir kaç kere tekrar edildiğine bakılırsa, ciddi surette tatbik edilmediğine ve belki de sadece gönül almak için yapıldığına hükümlunabilir.

Zerdeşt dinini güden ateşe tapanlar da gelir ve Ekber'i kandırmaya çalışır. Nihayet Ekber hiç sönmeden yanan mukaddes bir ateşin devam ettirilmesi işini Ebul-Fadl'a havale eder, zira ateş Allahın alâmetlerinden biri imiş ve onun ışıklarından bir ışıkmiş.

Saltanatının 25 inci yılında Ekber alınca Hindular gibi işaret yapmış olarak görülür ve sarayda onlara aid bazı âyin yapılır.

Badavunluyu bırakıp Ebul - Fadl'a geçerse, ibadethane toplantılarının bu ikinci devresine ait olarak yazdıklarının büyük ekseriyetle birinci devredeki gibi umumî ve felsefi mahiyette olduğunu görürüz. Verdiği tafsilât arasında toplantılarda temsil edilen din, mezhep ve sairenin şöyle bir listesi vardır. (C. III, S. 253): sufi, hakim, mütekellim, fakih, sünni, şî'a, Brahman, Ceti (Cena dini rahip ve münzevileri), Siura (Cena) Çarvaka (bir hindu hızbı), nasari (hıristiyan), Yahud, Sabi (bir hıristiyan hızbı, Zerdeştî (ateşe tapanlar) vesaire.

Bir yerde muharrir "akıl yükseltildi... ülemai taassup ve Fukahayı taklidin,ki yağlı dilleri ve işittiklerini nakl ile iktifa etmeleri sayesinde en büyük âlim geçinmekte idiler, işleri zorlaştı,, tarzında ülemaya çatmaktadır.

Hıristiyan misyonerlerinden bahsederken Ebul - Fadl bunlara mütemayildir ve kendileri İncil ve müslüman üleması Kur'an elde olarak ateşe girmeği teklif ettiklerini ve bu sayede hangi kitabın sahih olduğununun anlaşılacağını söylediklerini ve hocaların bunu reddettiklerini yazar (C. III S. 254); halbuki Badavunlu bunun aksini iddia eder ve şeyh Cemal Bahtiyar adında bir meczubun bunu papaslara teklif ettiğini ve onların bunu reddettiklerini söyler; Ebul-Fadl'ın bahsettiği vaka, bir isim yanlışlığını ihtiva etmekle beraber 1579 ve Badavunlunun 1582 yılına ait oluşuna bakılırsa, ikisinin de doğru olduğuna ve her muharririn işine gelen vak'ayı yazdığına hükümlenabilir. Katolik misyonerleri yazılarında ise (Maclagan S. 31) bu iki vak'a da tasdik edilmektedir. Badavunlunun anlattığı vak'a şu suretle tafsil edilmektedir: misyoner Rodolf Akuavivanın ateşe girmeği reddederken Allahtan kendi hakkında bir mucize beklemek salâhiyeti olmadığını ve bu gibi denemelerin İsa'nın şeriatına mugayir olduğunu söyler. Ekber'de ona dedirtir ki bu tekliften hakiki maksat menfur bir mollayı ateşe girmeğe kandırarak ondan kurtulmaktadır, eğer siz buna yardım ederseniz size bir şey olmaması için tedbir alınabilir. Maamafih papas buna yanaşamaz.

Ebul - Fadl ibadethane içtimaları münasebetiyle Ekber'in bazı sözlerini nakleder (C. III. S. 255), ezcümle Ekber der ki (malen tercüme): "daha ziyade zevahire bakan ve içleri berbat olan bir çok kimseler zannederler ki içten inan olmasa dahi dış benzeyiş ve islâmiyetin harfi fayda verir; bu yüzden biz zor ve korku ile bir çok Hinduları kendi babalarımızın dinini kabule mecbur ettik; şimdiki hakikat ışığı bizim ruhlarımıza girdi... anlaşıldı ki delil meşalesi olmadan adım atılmaz ve ancak aklın tasvip ettiği inan fayda verir; yoksa sultanın korkusuyla kelime-i şahadet getirmek, sünnet olmak ve secdeye yatmak Allahın arkasından gitmek değildir,, ve az sonra yine Ekber ilerde yapacaklarını ima ederek der ki: "adam odur ki araştırma yolunda insafı kendine kılavuz yapar; her güruhtan (din veya mezhep mensupları anlamında) aklın kabul ettiği şeyleri alır, bu suretle belki anahtarı kaybolmuş olan kilit açılabilir.,,

Keza bu konuşmalarda Ekber Hinduların sadakat ve fedakârlığını naklederken bu yolda mal, can, namus ve dinlerini yani dünyada en aziz olan dört şeyi feda ettiklerini söyler. Kocaları ölünce kendilerini istekleriyle yakan hindu kadınlarını takdir eder ve bu münasebetle hıristiyan misyonerlere onların dinine göre tek kadın alındığı ve kadınlara o kadar mevki verildiği halde hıristiyan kadınlarında bu derece fedakârlık görülmediğini söyler. Mamafih Ekber'in dul kadınların yakılması âdetini tasvip ettiği zannedilmemelidir; o bunu elinden geldiği kadar mene çalışmış ve kısmen de muvaffak olmuştur.

Az evvel geçen can, mal, namus, ve dinin feda edilmesi meselesi izaha mühtaçtır; Ekber bazı Hindularla ve bunlar arasında bilhassa ileri gelen Raçputlarla sıhriyet peyda ettikten ve bir çoklarını yüksek mevkilere çıkardıktan sonra onların bir kısmını kendisine tabi olmayı kabul etmeyen diğer Raçputlara karşı harbe göndermişti; bunlar kendi ırkdaş, dindaş ve hattâ akrabalarına karşı Ekber için sadıkane harp etmiş ve tabii bu yüzden bir çok taaruz ve hücumlara maruz kalmışlardı; kendilerine yapılan en ağır hakaretler arasında Racistan an'anelerine ve hindu dinine göre en büyük ayıp ve günah olan kendi "kast,, ından (Hindulara has bir sosyal bağdır) olmıyanlara kız vermek ve onlarla aynı sofrada yemek yemek ittihamı vardı. Bunlar bu sözlere kulak asmyarak pervasızca Ekber hesabına Racistanın bir çok yerlerini fethetmiş ve hakikaten onun veya devletin uğrunda mal, can, namus ve dinlerini feda etmiş veya tehlikeye koymuşlardır. Ekber'in takdirleri

bunlara ait olup bu suretle bütün maiyetine kendisi ve devlet uğrunda her an her şeyi fedaya hazır olmaları lüzumunu hatırlatmak istemiştir.

1578 son baharında bu dinî münakaşaların en şiddetli devirlerinde bir çok fakara evleri yapılır. (E. C. III. S. 263) ve Ekber tarafından maiyetine ve halka bir çok para dağıtmaları vuku bulur, bu tabii propağanda yapmak ve taraftar kazanmak ve memnuniyetsizlikleri yatıştırmak için yapılmıştır; ancak Ekber buna bir nevi âyin mahiyetini de vermek ister ve Ekbernamede (C. III. S. 258) bu münasebetle yazılan cümleler dikkate değer, Ekber ilk parayı dağıtırken:

“Gaipden gelen bir dil ile (derki) herkes merbutiyet veya itikat arayıcılıktan padişahın hediyesini akıl kolunun bir muskası addetmelidir ve ahtetmelidir ki devletin yükselmesi ve muradına ermesi için dünya zenginliklerinden ne toplayabilirse onun muayyen bir parçasını fukaraya verecektir, ta ki az zamanda bir çok saadet ve ikbale erişsin,,

Bu sözlerde dağıtılan paraların azami akis ve tesiri olması için düşünülmüş bir tedbir bulunduğu gibi aynı zamanda bunlarla sihirkâr bir tesir husule getirmek istenildiği de aşikârdır.

Bu tarzda para dağıtmaları çoğalacağı gibi Ekber Mirihaç yani hacıları toplu olarak hacca götürmeğe memur zat vasıtasile, Hicaz halkına ve Ekbernameye göre (C. III. S. 264) Suriye Anadolu ve Rumeli halkından oraya gelenlere de para dağıtırır. Ebul-Fadl'in yazdığı şudur: “Bu altın bahşı işini öğrenen Rum ve Şamın mühtaçlarının Ceziretül Araba toplanacakları belli olduğundan ve burada bulunan yerli ve yabancıların aldıkları para dolayısıyla neşe ve minnetleri padişaha arzedildiğinden, ondaki atıfet denizi dalgalandı ve emir buyurdular ki açık gözlü ve kalpten anlar bir adam oraya Mirihaçlığa namzet gösterilsin ve bu sefer evvelce gönderilen paranın iki misli gönderilsin,,

Burada Rumdan maksat Anadolu ve Rumeli yani Osmanlı imparatorluğunun türkçe konuşan kısımlarıdır. Ekber'in propagandasını nerelere kadar yaydığı görülür.

İç ve dışta bu para dağıtmaları yapılırken Ekber müslüman bir hükümdar sıfatıyla mevkiini tespit ettirir. Peygamberin, Hüleyfayı Raşidinin ve Timurla Uluğ bey gibi bazı büyük hükümdarların yaptıkları gibi fakat Badavunluya nazaran müctehidi zaman görünmek için payitahtı olan Fetihpur Sikri de cuma namazından sonra hutbeyi bizzat kendisi okur (1579 ortası). O günlerde Ulema

onun her türlü gûnahtan muarra olduğunu ilân eden bir fetva çıkarırlar ve hutbeyi okuduğu cumayı takip eden cuma günü yüzbin kişilik bir cemaat toplanır ve Sultan Hoca adındaki sadr (yani ülemanın ve evkafın başı) ile devrin en maruf komutanlarından Kılıç Han herkese birer altın dağıtır.

O sıralarda Turan hükümdarı Abdullah handan bir elçi gelir. Ekber mukabeleten Fulat Berlası gönderir, ona verilen mektubun mühründeki şu yazı iki tarafın düşüncelerini iyice anlatır:

Biz biribirimizle dost oldukça,

Deniz ve kara kargaşalık ve kötülükten masun kalır.

Az sonra Hindistanın en meşhur ülemasının imzasiyle bir fetva çıkar (Eylül 1579). Avrupa müverrihleri buna layuhtilik fermanı derler.

Bu vesikada Hindistanın bir sulh ve emniyet yeri olup bir çok halkın ve ülemanın oraya yerleşmek için geldikleri söylendikten ve bu suretle bu fetvanın yalnız Hindistan ülemasının değil, bütün İslâm âlemine mensup ülemanın tasvibine mazhar olduğuna işaret edildikten sonra: «Allah, peygamber ve emir sahibine itaat et» ayeti ve: «kıyamet gününde Allahın nezdinde en makbul olan imanı âdildir, kim ona itaat ederse Allaha itaat etmiş olur, kim ona isyan ederse Allaha isyan etmiş olur» hadisi zikredilir, bu ayet ve hadisten maada saadet ve akıl üzerine kurulmuş deliller de olduğu söylenir ve neticede denilir ki: Allah nazarında Sultanı Adil mertebesi müçtehit mertebesinden üstündür ve Şehinşahi İslâm Emir-ul-müminin, Zıllullahı filarz, Ebul-Feth Celâlettin Mehmed Ekber padişahı gazi, en âdil, hakim ve Allahtan korkan padişaktır; binaenaleyh müçtehitler arasında ihtilâf bulunan bir dinî mesele çıkarsa ve padişah milletin menfaati ve siyasa icabı olarak işbu muhtelif fikirlere birini tercih eder ve bu yolda bir ferman çıkarırsa, bu hem millet ve hem biz ülema için vacibülittir (yani ona uymak şarttır); şayet padişah yeni bir emir vermeyi muvafık bulursa, biz ve millet ona itaata mecburuz. Şu şartla ki bu emir yalnız Kur'anın ayetlerinden birine uygun olmakla kalmayıp millet için sahiden faydalı olsun; ve böyle bir emre karşı durmak gelecek âlemde hüsrana ve bu âlemde mal ve dinî salâhiyetlerin ziyasını mucip olur.

Burada hind padişahlarının Osmanlı padişahlarının ünvanlarının hepsini taşıdıkları görülmektedir. Ekberin bu suretle aldığı salâhiyet ona zımmen Kur'an haricine çıkmaya da müsaade edecek şekildedir.

Bu tafsilât Badavunlu'dadır. Ebul - Fadl uzun uzadıya ülemaya taş attıktan sonra bu vak'a hakkında aşağıdaki fikirleri ileri sürer ve vak'aları anlatır :

«Ruhu Kutsi (Ekber) müçtehitten üstündür; zamanın mizacına uygun olan ilâç «Hidivi (hükümdar) içtihat» ünvanile çağırılmaktır ve din ve mezhepler kargaşalığını ona arz ile düğümü çözmesini ondan rica etmektir.

Bu fikirler Ekber'e arzedilir ve o da bunu hatır için kabul eder; bunun üzerine fetva çıkar. Ebul - Fadl bunu şöyle hülâsa eder:

«Dünyanın hidivi» yani Ekber «İmamı Vakit» ve «müçtehidî Rüzgâr» yani zamandır; geçmişlerin ihtilâflarından ve belîğ hakikat arayıcılarının sürü sürü mezheplerinden neyi seçerse diğer insanlar onu kabul etmekle Allahın hoşnutluğunu kazanırlar.

Görüldüğü veçhile Ebul-Fadl'ın hülâsası Badavunlu'nun metninden daha çok şumullüdür. Bu suretle Ekber mânevî sahada Hindistan müslümanları için mutlak bir âmir olduğunu ilân ve tasdik ettirmiş bulunur. O sırada kendisi dindar görünmeğe ehemmiyet vermektedir, hattâ Mekken'den getirilen ve üzerinde Peygamberin ayak izi bulunduğu iddia edilen bir taşı, bu iddianın doğru olmadığını bildiği halde, siyasal amaçlarla büyük törenle karşılar (E. C. III S. 281). Bütün bu işler tabii birçok dedikodular doğurur; Ebul - Fadl bunları anlatır ve reddeder (S. 271). Az ileride bu dedikoduların misyonerlerin yazılarına da geçmiş olacağını göreceğiz.

Ekbernamenin bu dedikodulara ait fıkrasını hülâsa ediyorum :

Bazıları Ekber'in allahlık iddiasında olduğunu ileri sürmüşler, bunlar ebedi hüsrarla karşılaşmışlardır. Bu dedikoduya kapı açan diğer cihet, Ekber'in etrafındakiler arasında Nuseyir meşrebinden olanların bulunması ve bunların Ekber'e «Muzhiri - Hak» yani Allahı meydana koyan örnek demeleridir. Ekber «Sulhü - kül» kaidesi mucibince bunlara ses çıkarmamıştır.

Bazıları onun peygamberlik iddiasında bulunduğunu söylemişlerdir; bu zanna yol veren hâdise, onun yeni kanunlar yapması ve din ve dünya çimenliğini yeşillendirmesi ve eskilerin sözlerindeki tezdaları meydana çıkarmasıdır. Ekber bunu duyunca hayret etti, fakat bunlara karşı tazyik icrasını muvafık görmedi.

Bazıları Ekber'i müslümanlık aleyhinde gösterdiler; tek delilleri, herkesi aynı surette iyi kabul edişi, bütün dinlere mensup ülema ile görüşüp hakikati arayışı ve cahillerin iddialarını tetkiksiz kabul etmeyişidir. Bu dedikoducular ezcümle Ekber'in Peygamber ailesine karşı ondan evvel hiç bir hükümdar tarafından

gösterilmemiş derecede itibar göstermesini ve iyilik etmesini unutuyorlar.

Bazıları Ekber için Şii oldu dediler; sebep olarak Sünnî ve Şiileri münakaşa ettirmesi ve müreccah olanı seçmesidir; ekseriyetle Şii olan İranilere gösterilen teveccüh te bu fikrin ileri sürülmesini kolaylaştırmıştır. Halbuki bu dedikoducular Turanîlerin büyük yerlere tayinlerinden tecahül edelmektedir.

Bazıları Ekber'in Brahma dininden olduğunu iddia ettiler: bu yalanın sebebi Ekber'in mahremiyetine hindu hâkimleri kabul edişi, memleketin maslahatı icabı olarak onların mevkiini yükseltişi ve memleketin iyiliği için onlara hoş muamele edişidir.

Ebul-Fadl hülâsa olarak üç şeyin bu dedikoduları doğurduğunu ilâve eder:

1 — Muhtelif dinlere mensup âlimlerin sarayda toplanması ve her dinde iyi bir şey olduğu için her birinin bir aferin hissesi alması ve Ekber'in insafının fazlalığı yüzünden hiç bir mezhebin iyilikleri üzerine diğer bir mezhep mensuplarının suinîyetinin bir perde örtmemesidir (yani müslüman ülemanın diğer dinlerdeki iyilikleri örtmelerine müsaade edilmemesidir).

2 — «Sulhü - kül» yani herşey ve herkese şamil sulh esasının kabul edilmiş olması ve muhtelif din ve mezheblerin maddî ve manevî alanda muradına ermesidir.

3 — Zamanın kötü adamlarının aşağılığı ve dolambaçlı yollarıdır.

Yukarda zikrettiğimiz fetvadadan sonra «Lâilâhe illâllah Ekberu vekilüllah» kabilinden cümleler dolaşmaya başlar, fakat halk üzerinde husule gelen fena tesir dolayısıyla bu kelime saray mahafiline hasredilir.

Bu sıralarda Ekber Atakalarından yani süt babalarından ve veliahdının atahğı olan ve Beylerbeyi ünvanını taşıyan Kutbüddin Hanı ve ricalden Şahbaz Hanı dinî yeniliklerine taraftar yapmağa çalışırsa da her ikisi de itiraz eder ve atakası der ki: «Bütün bu işleri duyunca Garp hükûmdarları ve ezcümle İstanbul sultanı ne diyeceklerdir?» Buna çok kızan Ekber Hindistanda İstanbuldan aldığı gizli bir vazife ile mi bulunduğunu veyahut Hindistandan çıkacak olursa İstanbulda kendisi için bir mevki mi hazırlamak istediğini sorar (Bad. S. 282), fakat işi tekdirden daha ileriye götürmez.

Aynı 1579 yılında birçok hocaların ve pirlerin Süyürgal veya Mededi Maaş denilen toprakları azaltılır veya geri alınır. Keramet yapmak, vecde gelmek v. s. iddiasında bulunan birçok şeyh, pir,

kalender ve dervişlerin bu hareketleri bir nevi imtihana tâbi tutulur. Yâni bu işlerde hile olup olmadığı tetkik edilir. Badavunlu bu işe Hinduların memur edildiğini ve artık kimsenin «vecde» gelmez olduğunu yazar (S. 287).

Ekber'in hıristiyan misyonerlerle münasebetlerinden de bahsedelim :

1579 da Ekber Hind denizlerindeki Portekiz sömürgelerinin merkezi olan Goaya bir mektupla elçi gönderir. Bununla iki âlim rahibin İncil ve hıristiyan şeriatının esaslı kitaplarını hâmil olarak nezdine gönderilmesini ister ve bu şeriatı ve onda en iyi ve müttekâmil olan şeyleri öğrenmek istediğini ilâve eder. Elçi ve mektup varınca cezvit papasları Ekber'i ve onun vasıtasile bütün Hindistanı hıristiyan yapmak ümidine kapılırlar ve derhal iki misyonerle yeni tanassur etmiş yerli bir tercümanı gönderirler. Umumi vali ise misyonerler rehlin diye alıkonulmak üzere isteniliyor zamanına kapılarak başlangıçta tereddüt etmişti.

Bu heyet Ekber nezdine gelen dinde âlim ve hıristiyan âlemince maruf ve muteber ilk misyoner heyetidir; fakat ondan evvel birkaç hıristiyan papası Ekberle görüşmüş ve ona hıristiyanlık hakkında malûmat vermişlerdi.

Ekberden çok iltifat gören ve epey zamanlar sarayda misafir edilen misyonerlerin münakaşa ve ikna tarzı tamamen ıskolastik olmuştur. Esasları şöyle toplanabilir. (Maclagan S. 30):

Ahdı atikte İncilin geleceğinden bahis vardır, halbuki Kur'anınkinden bahis yoktur, binaenaleyh İncil Kur'andan üstündür ve hattâ İncil sahih, Kur'an uydurmadır; mademki Muhammed İncilin Allah tarafından gönderilmiş bir kitap olduğunu söylemiştir, İsanın ulûhiyetini inkâr etmesi bir tenakuz teşkil eder. Hıristiyanların Ahdı atik ve cedidi tahrif ettikleri iddiası saçma bir yalandır; bunu yapan Muhammeddir v. s. Bundan başka hıristiyanlığın esasını teşkil eden teslis nazariyesi ve diğer nazariyeler mufassalan anlatılır ve Muhammedin şahsi hayat ve fikirleri şiddetle tenkit edilir. Misyonerlerin bu kabil iddiaları mollaları son derece tehevvue getirir, o kadar ki misyonerlerin kanaatine göre mollaları mağlûp görmekte memnun olan Ekber gizli olarak misyonerlere Muhammede fazla tariz etmemeleri için haber göndermeğe mecbur olur; onlar da cevaben derler ki madem ki padişah hakikati öğrenmek istiyor, onu kendisine bildirmek bizim vazifemizdir; mollalar Allahın oğlunu yani İsayı ve mukaddes kitapları yalancı çıkarırken bizi

Kur'an ve Muhammed hakkında bildiklerimizi söylemekten men-etmek doğru değildir. (Goldie 67)

Bir gün Ekber papasların saray içinde kilise haline koydukları odaya girince Meryem ananın resmini görür ve onu müslüman hıristiyan ve hindû usulünce selâmlar ve der ki: Allah bütün milletlerin tazimatına müstahak olduğu gibi üç tarzda da kendisini selâmladım. Bundan sonra papaslarla konuşmaya başlar, hıristiyan dininin en iyi din olduğunu ve İsanın hayatının insanlığın üstünde bulunduğunu kabul etmekle beraber Allahın bir oğlu olabileceğini anlayamadığını söyler.

Ekber papaslara istedikleri kadar kilise yapmak müsaadesini verir, fakat bunu alenen ilândan çekinir.

Bir defa kilisede «Mes» esnasında yani İsanın ekmek ve şarap şeklinde mihrapta hazır olarak kendini yeniden adak ettiği farzolunan mucize esnasında hazır bulunmayı ister ve herşey bittikten sonra papaslara der ki: Yediniz içtiniz ve bana ikram etmediniz; yani mucizeye inanmadığını anlatır.

Ekber teslis yani baba (Allah), oğul (İsa) ve mukaddes ruhun hem üç hem tek olması ve tecessüm (enkarnasyon) yani Allahın insanlaşması ve İsa olarak insan şeklinde dünyada görünmesi gibi dinî sırların kendisine anlayabileceği şekilde gayet vazıh olarak anlatılmasını ister (Goldie S. 75). Fakat anlaşılın verilen izahata kani olmaz.

Hülâsa Cezvitler Ekber'in aklı selimine galebe çalmazlar ve bu tarzda mucizeler ve iskolâstik mantıklarla onu hıristiyan yapmak kabil olmaz.

Misyoner heyet reisinin Goadaki Cezvitlerin başına 1582 de yazdığı bir mektupta şu fıkralar dikkate değer (Goldie 99):

«... Orucuna başladıktan üç gün sonra (Ekber) yeni bir pas-kalye (yortu) tesis etti, buna mercan diyorlar, ve emretti ki o gün bütün beyleri merasim elbisesi giysinler; yerli muzika ve dans da vardı. Kirahın müneccimlerinden bunun ne olduğunu sordum, bana dediler ki ateşe tapan eski İran kırallarının tes'it ettikleri bir yortudur. Müslümanlar bunu rezalet addediyorlardı, fakat kimse onun gibi yapmamaya cesaret edemiyordu, zira bu ve buna benzer şeyleri yaparken bunları sevdiği veya beğendiği için mi yoksa tebasile işi nereye kadar götürebileceğini denemek için mi yapı-yordu, bu cihet belli olmuyordu. Ben hakikatte onu hiç anlayamı-yordum; zira bize çok teklifsizlik ve samimiyet gösteriyor ve inana ait şeyler hakkında tahkikattan geri durmuyor ve bunu bütün kış

büyük bir dikkatle yaptı, fakat diğer taraftan başka şeylere sıkıldığı anlaşılıyor. Birgün bana hakikatın ne olduğunu, nasıl tayin edeceğini bilmediğinden şaşırılmış bir halde bulunduğunu itiraf etmişti.»

Misyonerlerin diğer bir yazısında (Maclagan S. 34):

«İmparator (Ekber) bir Müslüman değildir ve her inan şekli hakkında şüphelidir; kuvvetle iddia ediyor ki Allah tarafından tesbit edilmiş bir inan şekli yoktur, zira bunların her birisinde akıl ve mantığına mugayir bir şey buluyor ve öyle zannediyor ki akıl ve mantık her şeyi kavrayabilir. Mamafih bazı zamanlar hiç bir inanın İncil kadar üzerinde tesir bırakmadığını kabul ediyor ve bir adamın bunu hakikî ve diğer inanlara faik addedecek kadar ileri gittiği vakit onu kabule hazır olduğunu söylüyor. Sarayda bazıları o bir putperesttir ve güneşe tapar, diğerleri hıristiyandır, daha başkaları yeni bir din kurmak niyetindedir diyorlar. Halk içinde de İmparator hakkında muhtelif fikirler vardır: Bazıları onu hıristiyan, bazıları putperest ve bazıları müslüman addediyorlar. Mamafih en akıllıları onun ne hıristiyan, ne putperest, ne de müslüman olduğunu iddia ediyorlar ve işin en doğrusunun bu olduğuna kanidirlere; veya zannediyorlar ki o halkın teveccühünü kazanmak için zahiren her dine uyan bir Müslümandır.»

Ekberin devlet idaresini fiilen ele aldığındanberi esaslı bir düsturunun da herkesin dinine saygı olduğunu ve bu siyasaya «Sulhü küle» denildiğini söylemiştim. Bunu herkes kendi temayülüne göre telakki etmiştir. Meselâ Ebul-Fadl bunu mütemadiyen medheder; Badavunlu ise bundan nefretle bahsederek küfür ve ilhat isnadı ile adam idam edildiği zamanları arar. Bu siyasadandan istifade maksadile misyonerler reisinin 1582 de Goaya yazdığı bir mektupta işbu şehirde müslüman ve hindu gençlere Fars ve Hindu dilinde tedrisat yapacak iki papas mektebinin açılmasını ve bu suretle Hindistanı hıristiyanlaştıracak unsurların yetiştirilmesini tavsiye eder ve mektubunun sonunda der ki (Goldie S. 103): «Bu benim için tek plân gibi görünüyor, zira kral alenen ifade ediyor ki kendi ülkesinde herkes beğendiği dinden olabilir.»

1579 ve 1580 yıllarında Ekberin idarî yani bilhassa memur ve komutanlara toprak yerine maaş verilmesi, ordu atlarının dağılması hakkındaki tedbirlerle yukarıda tafsilâtile anlattığımız dinî tedbir ve kararları bir sürü isyan doğurur.

Delhinin şarkında mühim bir merkez olan Compur'a gönderilen yeni bir Kadiül-Kuzzat yani kadılar kadısı, makamına oturur oturmaz Ekber'e karşı isyanın farz olduğuna dair fetva verir; bir-

kaç çarpışmadan sonra isyan başları yakalanır ve gizlice öldürülür (Bad. S. 284).

Karadan nakledilen eşyanın gümrük ve oktruvasına tekabül eden damga vergisinin veya o devrin tâbirile «Bacı Damga» nın kaldırılması o sıralardadır.

1574-76 yıllarında Bengal ve Bihar yani şimalî Hindistan düzlüğünün şarkı Afganlardan fethedilmiş ve oraya büyük mikyasta Türkmenler asker v.s. suretile yerleştirilmişti. Bunlara karşı birçok idarî kusurların işlenmiş olduğu anlaşılıyor, meselâ Ekberin Bengalde hizmet eden askerlerin ulufesinin yüzde yüz ve Bihardakilerin yüzde elli artırılmasını emrettiği halde filî artış bu nisbetlerin ancak yarısına kadar olmuş; dağlama kanununun tatbikinde birçok rüşvet alınmış v.s. toprakların alınıp maaş verilme işi de birçoklarını kızdırmış. Bütün bunların tesirile o havalide büyük bir isyan çıkar (1580 başı). Ebul-Fadl Bengalın iklimi dolayisile esasen fitneye müsait olduğunu ve oraya eski eserlerde «Bulgakhane» yani fesat evi denildiğini yazar (E. C. III S. 290).

Aynı 1580 yılının sonlarında Ekberin küçük kardeşi ve Kâbilin hemen müstakil hükümdarı olan Mehmed Hâkim Ekberin en yakınlarından gördüğü gizli teşvik üzerine onun aleyhine ayaklanılır ve 1581 başlarında Pencaba tecavüz eder; tabii ülema ona taraftardı ve dini kurtarması bekleniyordu; derhal birçok yerde hutbe onun adına okunmaya başlar. Halbuki bu genç tamamiye kabiliyetsiz olup ağabeyisile boy ölçecek ayarda değildi. Birçok uğraşmalardan sonra Ekber tamamiye galip gelecek, bütün isyanları bastırarak ve küçük kardeşini kısmen şefkati ve kısmen de Türkistana Özbeklere kaçmaması için affedip yine Kâbilde bırakacaktır.

Zaferden sonra Ekber birçok yerlerde kadıları değiştirir ve yenilerini müteassıp hocaları iyice mürakabe edebilecek adamlardan seçer.

* * *

İsyanların en had devrinde dini işlerle uğraşma biraz durmuştu, fakat zafer alâmetleri Ekber tarafında belirince yeniden ve daha şiddetle canlanır.

Ekber artık ilk üç amacına varmış, yani Müslüman ve Hindu-ları müsavi kılmış, devleti zaafa uğratan yolsuzlukların en esaslılarını imkân dairesinde ortadan kaldırmış ve ülemayı kendine tâbi

kılıp İslâm dininin başı olmuş idi; aynı zamanda bu tedbirlerin doğurdukları isyanlar bastırılmıştı veya bastırılmak üzere bulunuyordu; dolayısıyla artık çekineceği bir şey kalmamıştı. Bunları elde eder etmez dördüncü amacına yani bütün Hindistan halkını birleştirebilecek veya onlara aralarında o kadar büyük fark olmadığını gösterecek bir yolun önderliği işine girişti.

Bu maksatla zafer alâmetleri belirince Badavunlunun adı adamlar diye tarif ettiği bazı kimseler Ekberin İslâmın 72 hızbiyle Hindûlar arasındaki ihtilâfları kaldıracak olan "Sahibizaman," olduğunu ilân ederler; Amul Şerifi denilen biri Mahmutü Basakaninin yazılarını hatırlatır; bunlara göre 990 hicri yılında (o sırada 989 yılıydı) bir adam çıkıp yalanı ortadan kaldıracak ve hakiki dinin mürşidi olacaktı. Şirazlı Hoca Mevlâna adında biri de bazı Mekke Şeriflerinden Mehdinin o sıralarda ortaya çıkacağına dair bir yazı getirir.

Bunları naklederken Badavunlu bu sözler Ekberi peygamberlik ve belki daha yüksek bir derece iddia etmeğe sevkeder der (S. 293).

Ekberine sadakatın ve fedakârlığın dört mertebesi tesbit olunur. Bunlar evvelce Ekberin işaret etmiş olduğu gibi onun uğrunda: mal, can, namus ve dinini feda etmektir; kim bunların dördünü de feda ederse dört dereceye de malik addolunur; kim bunlardan yalnız bir, iki vesairesini fedaya harzırsa okadar mertebeye malik addolunur (Bad. S. 299). Bu suretle dört faziletin kazanıldığı da farzolunur; bunlar: hikmet, şecaat, iffet ve adalettir (B. S. 312, haşiye 1).

Mirza Mehmed Hâkimin ayaklanması ve yenilmesi bu son yenilikleri müteakıptır (Muharrem 989, 1581 başı).

1582 yılının başlarında artık Ekber için hiç bir korku kalmamıştır ve dinî mürşitlik işine atılabilecek vaziyettedir. Badavunlu bu işe girişilmesinin esas âmili olarak hicretin bininci yılına yaklaşmakta olduğunu ve Ekberin İslâm dininin 1000 yıl süreceğine kani bulunduğunu ve dolayısıyla eskidenberi beslediği isteklerin tahakkuk ettirilmesi için mâni kalmadığını ve bu isteklere uymayan şeyh ve ülemaya riayete artık lüzum görmeyerek işe giriştiğini yazar (S. III).

Ekberin bu andan itibaren siyasasını anlayışta pek çok ihtilâf vardır. Bir kısmı, ki Avrupa müverrihlerinin hepsi hemen bu fikirdedirler, onun tamamile ve alenen İslâm dinini terkettiğini ve yeni bir din çıkardığını iddia ederler, bunlar Badavunlunun ve

Cezvit misyonerlerin yazılarına dayanırlar. Diğerleri resmî malûmat içinde kalarak Ekberin İslâmiyete sadakatini iddia ederler.

Mevcut kaynakları tetkik ve tenkit edecek ve vak'aları zikrederek bu bapta vardığımız neticeyi anlatacağız.

Evvelce de söyledik, Badavunlu siyasi anlayıştan mahrum, son derece mutaassıp bir hocadır. Binaenaleyh onun birini tekfir etmesi kolaydır ve büyük bir mâna ifade etmez ve böyle bir meselede hiç olmazsa mübaleğaya kaçması gayet tabiidir; esasen bazen pek sarîh surette kendini tekzip ettiği görülür; meselâ sahife 316 da namazda ipekli ve sırmalı elbise giymenin mecburi kılındığını yazdıktan sonra, aynı sayfada namaz, oruç, hac gibi İslâmiyetin en esaslı emirlerine riayetin yasak edildiğini de yazar ve sayfa 351 de Kılıç Hanın evinin önünde akşam üzeri orucu bozmak üzere kendisi dahil büyük bir kalabalığın toplandığını ve iftar etmeğe hazırlandığını ve o sırada diğer bir molla ile Kur'anın "İnna Fetehna,, suresinin tefsiri hakkında bir münakaşası olduğunu anlatır ve kitabının sonuna kadar bir çok kişilerin sadr yani ülema reisi ve müfti tayin edildiklerini yazar. Keza onun namaz ve sairenin yasak edildiğini yazdığı 1583-1584 yılından sonra 1586 da Keşmir fethedilince hutbenin orada Ekberin adına okunmuş olması da gösterir ki alenen camilerde namaz kılınmaya devam ediliyordu.

Fikrimizce ne Badavunlu ve Cezvitler ne de diğer müverrihler sarahatan yalan irtikâp etmemişlerdir. Her iki tarafın yazılarında hakikat vardır, fakat başka başka vakalara aittir.

Sarayın içinde yaşayan ve orada olan biten ve söylenenleri bilen ve duyan Badavunlu ve Cezvitler bizzat hazır bulunmadıkları ve muhtelif ve az çok mahrem toplantılarda konuşulanlardan öğrenebildiklerini kendi anlayış, görüş ve temayüllerine göre yazmışlardır. Bu toplantılarda İslâm taassubunun devleti bir taraftan hocaların tahakkümü altında bıraktığı, öbür taraftan Müslüman - Hindü ikiliğinin kaldırılmasını imkânsız kıldığı, namaz, oruç vesairenin birşey ifade etmediği ve bütün bunlara bir çare bulunması lâzımgeldiği ve Ekberin Hindistanda mevcut bütün dinlerin mürşitliğini ele alması ve belki de yeni bir din çıkarması icap ettiği ve bu sayede memlekette manevî birlik husule geleceği konuşulmuş ise, bunları bilvasıta yani zarurî azçok değişikliklerle duyan Badavunlunun Ekberle başka toplantıda bulunanların hepsinin kâfir olduklarına, İslâmiyeti ve onun emirlerini bırakacaklarına ve yasak edeceklerine ve yeni bir din çıkaracaklarına kani olması

ve bunu yazması ve alınan bütün tedbirleri bu bakımdan görmesi taî bir şeydir. O sıralarda sarayda namaz kılınmaz ve oruç tutulmaz olmuşsa Badavunlunun bunu umumî ve kat'î bir yasak zannını verecek surette yazmış olması da ruhî bakımdan mümkündür.

Papazlar için de vaziyet aynıdır. Ekberi hıristiyan yapamadıklarına kızan ve mektuplarında Muhammede ve hattâ bazan kendi taptıklarından başka birşeymiş gibi Allaha küfreden Cezvitlerin (Goldie S. 76, 78, 100) islâm dininin kaldırıldığına dair en ufak bir emare sezer gibi olunca buna inanmaları ve bunu samimi olarak merkezlerine yazmaları tabiidir.

Halbuki bu gibi toplantılarda konuşulan ve sarayda ve rica-
lin bir kısmının mahfellerinde söylenen ve yapılan şeylerle filen karar altına alınıp bütün memlekete teşmil edilen şeyler arasında esaslı farkların bulunması hem tabii hem de zaruridir. Esasen «Lâilâhe İllâllâh, Ekberü-vekilüllâh» cümlesinin ve zeminpus denilen secdenin sırf mahremlere hasredilmesi de gösterir ki içerde söylenen ve yapılan şeyler dışardakilerin eşi değildir. Bunun diğ-
er bir misali de yine Badavunluda görülür; meselâ Ekber kürsüde bizzat hutbe okur, müçtehitlerin üstünde olduğuna dair fetvalar çıkarttırırken bunlardan evvel ve sonra hususî toplantılarda bir çok dinî akidelere karşı teklifsizlik gösterildiğini aynı muharrir yazar, peygamberin mucizeleriyle alay, onun ezcümle Kureyş kervanlarını yağma etmesi ve ettirmesi, ihtiyarlığında 9 yaşında-
ki Ayşeyi nikâh etmesi, arkadaşının beğendiği karısını boşattırıp kendi alması gibi birçok hareketleri tenkit ve Arapların çapulcu-
luğu ile istihza edilmesi ayın gibi arapçaya mahsus addedilen harflerin yerine elif ve sair harflerin ikamesi kabilinden hareketler hep bu cümleden ve mahdut mahfellerde kalan söz ve hâdiselerdir.

Az çok tabii görülmesi lâazımgelen bu cihetler yani hususî mahfellerde söylenen ve yapılan şeylerle umum hakkında alınan kararlar arasında farklar olduğu hatırdâ tutulmak üzere Ekberin dinî yeniliklerini gözden geçirelim:

İşe nasıl başlanıldığı cezvit misyonerlerinin raporlarına atfen yazılmış olan Cezvit Bartoli'nin «Padre Rodolfo Akuaviva'nın büyük Mogol nezdindeki vazifesi» adlı eserinde görülür. Yukardaki ihtirazi kaydı hatırlatarak papazın cümlelerini zikrediyoruz:

Ekber Kâbilden döndükten sonra tâbillerinin (yani valilerinin) sadakatlerine güvenememenin mucip olduğu korkudan ve Gücerat âsilerinin verdikleri endişeden kendini âzâde hissettiğinden, çok-

tandır tasarlamakta olduğu plânı açığa vurdu : Yeni bir din kurup onun başı olmak; bu din kısmen Muhammed'in Kur'anından, kısmen Brahmanların yazılarından ve bir dereceye kadar da işine geldiği miktarda Hristosun İncilinden alınmış parçalardan teşekkül edecekti.

«Bu maksatla büyük bir meclis topladı ve oraya ilim üstadları ile etrafındaki şehirlerin askerî komutanlarını çağırdı; yalnız Rödolfoyu istisna etti, zira onun böyle mukaddesata tecavüzü tazammun eden bir işte ancak muarız olması beklenilebilirdi ve bunun böyle olacağına dair lüzumundan fazla delil de vardı.

«Bütün bunları karşısına dizdikten sonra (Ekber) kurnaz ve hileli bir politika zihniyeti ile der ki: «Bir baş tarafından idare edilen bir imparatorluk üyelerinin birbirinden ayrı ve birbirine muhalif olması fena bir şeydir. (Ekber bununla Mogol memleketinde riayet olunan bir sürü (dinî) kanunlara işaret etmekte idi; bunların bazıları diğerlerinden sadece farklı değil, fakat onlara muhalifti; ve bundan şuraya vardı ki ne kadar din varsa o kadar birbirine muhalif hizip vardır.) «Binaenaleyh bütün bunları birleştirmeliyiz. Şu suretle ki hem hepsi bir olsunlar hem de o birin içinde hepsi bulunsun. Bu sayede her hangi bir dindeki iyi şeyleri kaybetmemek ve aynı zamanda diğerlerindeki daha iyi şeyleri kazanmak gibi büyük bir faydayı temin edebiliriz. Bu suretle Allaha ibadet, halka sükûnet ve devlete emniyet temin edilmiş olur. Şimdi hazır olanlar iyice düşünülmüş mütalâalarını bildirsinler, onların firkirlerini anlamadan tatbikata geçmiyeceğiz.»

«O (yâni Ekber) bu suretle söz söyledi, ve kraldan başka Allah ve onun iradesinden başka kanun bilmeyen ileri gelenler ve bilhassa komutanlar hep birden tek ağızdan cevap verdiler: «Evet, makam ve yüksek zekâsı dolayısıyla göke en yakın olan bütün devlet için Allah, âyin, adak, sır, kanun, merasim ve mükemmel bir din tesisi için her ne lâzımsa onları emretmelidir.»

«İş bu suretle kapatıldıktan sonra kral çok değerli bir ihtiyar olan şeyhlerinden birini bütün Mogol İmparatorluğunda tatbik edilecek olan şeriatın yakın bir zamanda saraydan bildirileceğini ve onu hepsinden üstün tutmağa ve her ne olursa olsun hürmetle kabule hazır olmaları lâzım geldiğini her tarafa ilâna memur etti.»

Devrin müslüman müverrihleri arasında bu meclisten böyle sarahatle bahsedeni olmamıştır, ve Ebul-Fadl'ın bundan hiç bahsetmeysiine bakılırsa bu toplantı veya toplantıların esas itibarıyla gizli tutulmak istenildiği anlaşılmaktadır.

Ancak Badavunlu meclisten dolayisile bahseder (S. 323) ve der ki:

«Devletin dininin değiştirilmesi için toplanan bir mecliste Raca Dagvan Das (Ekberin kayın biraderidir) der ki: «Hinduların da Müslümanların da fena dinleri olduğunu kabule hazırım, fakat bize yeni dinin ne olduğunu ve nelere inan edilmesi lâzım geldiğini söyleyin ki ben de ona inanayım». Padişah biraz düşündü ve Raca nezdinde ısrardan vazgeçti. Fakat mübeccel dinimiz ahkâmının değiştirilmesine devam edildi ve bu tarih «İhdası bid'at» sözü ile tesbit edildi (hicri 990)».

Bu suretle Badavunlu yeni bir din kurmak için yapılan toplantıyı teyid etmekte fakat verdiği tafsilâttan bu işte bütün ileri gelenler arasında ittifak olmadığı anlaşılmaktadır.

Bundan başka tarih olarak verdiği «İhdası Bid'at» sözü de gösteriyor ki tatbikatta İslâm dininin terki ve yeni bir din çıkarılması cihetine gidilmemiş ve yalnız İslâm dininde bid'atlar yani yenilikler yapılmak istenilmiş ve halk bunu böyle anlamıştır.

Az yukarda Kutbüttin ve Şahbaz Hanların Ekberin bid'atlarına nasıl muarız olduklarını yine Badavunlu'da gördük, Aynı müverrihin naklettiği şu vak'a da dikkate değer: Ekber Şarkta Bihar ve havalisine vali olarak yeni tayin ettiği Hindu Man Singe bir gece yeni din veya yol ve müritlik meselesini açar, o da cevaben der ki (S. 375):

Eğer müritlik hayatını fedaya hazırlığı tazammun ediyorsa ben zaten başımı koltuğuma aldım; başka delile ne hacet var? Fakat eğer bunun başka mânası varsa! ve inana taallük ediyorsa ben her halde bir Hinduyum; eğer emrederseniz Müslüman olurum. Fakat bu iki dinden başka din tanımıyorum». Badavunlu devamden derki: «Bu noktada mesele durdu, Padişah ondan başka sual sormadı ve onu Bengale (yani vilâyetine) gönderdi».

Burada Ekberin yeniliklerini yaymak için zor kullanmadığına mükerreren şahit olmaktayız. Bunu Badavunlu sarahaten itiraf eder ve der ki (S. 323):

Padişah kani idi ki kendisine bir yol gösterici sıfatile itimat edilmesi işi, zaman ve iyi düşünce meselesidir ve bu yolda kılınc kullanmaya lüzum yoktur. Eğer o iddiasını ortaya atar ve bid'atlarını çıkarırken biraz para sarfetseydi saray mensuplarının en büyük kısmını ve halktan daha pek fazlasını şeytanî ağına düşürürdü.

Badavunlu'nun (Tevhidi İlâhi) namile ortaya çıkardığını söylediği bu yeni dinin ne olduğu hakkında ne kendi eserinde

ne de başka bir yerde sarahat yoktur. Ekber'in sözleri arasında dahi bir din çıkardığına dair işaret yoktur, ancak şu sözü ile «Her kim ki hulûsu kalbi ile veyahut içinin bütün safiyetile bizim âyiniimizi kabul ederse maddeten ve mânânen yürek isteklerine nail olacaktır» yeni bir din değil sadece yeni bazı âyin ihdas ettiğinden bahsetmektedir.

Âyini Ekberide bu mesele ile alâkadar iki bahis vardır; biri «Âyini Rehumunî» yani yol göstericilik âyini adını taşıyan yetmiş yedinci fasıl olup orada bazı nazariyeler serdedilmekle iktifa olunmakta ve muharrir ömrü vefa ederse Ekberin beşeriyeti nasıl talim ettiği ve ne gibi mucizeler gösterdiği hakkında ayrıca bir eser yazacağını söylemektedir; fakat böyle bir eser ortada yoktur. Aynı kitabın «Âyini Şebaruzii Efseri Hidiy» başlığını taşıyan ve Ekberin gece ve gündüzünü nasıl geçirdiğini anlatan yetmiş ikinci faslında bazı âyinler tarif edilmekle iktifa olunmaktadır.

Bunlar da gösteriyor ki Ekber evvelce söylediğimiz gibi alenen yeni bir din kurmak iddiasile ortaya atılmak istememiştir. Esasen onun maksadı Hindistanda mevcut dinlere yeni bir din ekleyerek tefrikayı çoğaltmak değil, bilâkis herkesi kendi mürşitliği altında aynı yolda toplamak oluşuna göre, alenen tuttuğu yolun mutavassıt bir yol olmasının daha makul olacağı anlaşılır.

Ekberin kendisini tenkit eden Turan Hükümdarı Abdullah Han Özbeğe yeni din çıkardığı iddia edilen tarihten dört ve namaz, oruç ve haccı yasak ettiği iddia edilen tarihten iki yıl sonra, 1586 da verdiği şu cevap dahi bu söylediklerimizi teyit eder :

«Allah için dediler ki bir oğlu oldu (hıristiyanlara taş)

«Peygamber için bazıları dediler ki sihir yapıcıdır

«Ne Allah, ne peygamber insanların iftirasından kurtulabildi.

«Ben nasıl kurtulabilirdim».

Birkaç yıl önce namaz, oruç ve haccı yasak eden ve alenen islâmı terkle yeni din çıkararak bir adamın böyle bir cevap vermesi imkânı yoktur.

Ekberin müslümanlığı resmen reddettiğine dair Avrupalı müverrihler tarafından delil olarak ileri sürülen aşağıdaki söz hiç te bu mânâyı ifade etmez; söz şudur (A. E. C. II S. 231): «Pek çok kişileri zorla dinimize soktuk ve bu işi müslümanlığa hizmet sanıyorduk. Vukufumuz çoğaldıkça pek mahzun olduk; kendimiz Müslüman olmadan başkasını ona tâbi etmek lâıyk değildi, zorla

gasbedilen (bir vicdan) dindar olmaz». Pek kolaylıkla anlaşılır ki buradaki «kendimiz Müslüman olmadan» tâbirinden maksat hakiki müslümanlıktır, ve Ekber mükerreren tenkit ettiği riyakârlara bir kere daha taş atmaktadır. Bir maksadı da Hinduları bazı tazyiklerden kurtarıp onları kazanmaktadır.

İslâmı resmen reddetmek meselesini bırakır ve mevzuu Ekber müslüman mıydı, değil miydi? meselesine getirirsek bunun ehemmiyeti siyasal olmaktan çıkar ve mânevî ve şahsî olur. Çalgıyı bile haram gören Vahhabiye, hemen her şeyi helâl gören Bektaşîye ve hattâ Ağa Hanı kâinatın müşâhhas hayatı bile addeden, Muhammedi gölgede bırakan Ağa Hana adetâ tapan İsmailiye de Müslüman denir. İş bu raddeyi bulduktan sonra münakaşa fuzulîdir.

Bütün bu muhakemelere binaen Ekberin yaptıklarını yeni bir din çıkarmak kabilinden addetmiyeceğiz ve kendi iddiası veçhile bunların bir yol göstermekten ibaret olduklarını kabul ederek bu bapta mevcut malûmatı inceliyeceğiz.

Ebul Fadi'nin demin bahsettiğimiz Rehnumunî başlığı altında ileri sürdüğü felsefenin hulâsası şudur :

Allahın tensibile insanların çoğu kendi yaptıklarını beğenip başkalarının yaptıklarını ayıplar ve bazıları da diğerlerine fenalık etmekle zevk alır. Buna mukabil bazıları da vardır ki dünyaların nıgehbanlığını (yani gözeticiliğini) kendi rahatına tercih eder. Bu suretle muhtelif insan kütleleri kendilerini kendi uyku ve ruyalarile eğlendirirler; arasına biri kendi âdet ve hulyalarını bırakıp taklit perdesini yırtar ve doğruyu görür. Fakat ilim ışığı her evi aydınlatamaz ve her yürek söz dinlemeyi bilmez, ve eğer biri bu derece yüksek bir bilgiye erişirse korkudan susar, zira şayet duyduklarını açığa vuracak olursa kötü mayalılar onu rezil eder, kâfirlik ve bid'atla lekeler ve belki de öldürürler. Fakat Âdem oğullarının talii yüzünden hakka tapma zamanı gelince bir hükümdar bu yüksek payeyi haiz olarak zuhur eder ve manevî cihanın önderliğini üzerine alır. Münecimler Ekberin bu hasletini onun doğumundanberi keşfetmiş idilerse de o bir zamanlar bu hasletini örttü, fakat Allahın istediğinin önüne kim geçebilir?... O da hidayet işini ele aldı, müritlerinin çoğu (Bu kelimeyi bilindiği için kullanıyorum yoksa Ebul-Fadi Ahlâsı Pişkân yani karşısındaki halis kimseler gibi tâbirler kullanmaktadır) onun bakışındaki ışıktan ve nefsindeki kudsiyetten bir tek gün içinde dertlerine öyle çare buldular ki başka ruhanî önderlerden kırk günde bulamazlar, Yogi (Hindû aziz ve keşişleri), Siura (Cena mezhebi mensupları)

kalender, hakim, sofi gibi dünyayı bırakmış her çeşit adamlar, ve asker, tüccar, rençber gibi dünya için çalışanlardan bir sürü insanın günbegün bilgi ve anlayış gözleri açıldı. Türk ve Tacık küçük ve büyük, âlim ve cahil her türlü halk nezirler yapıp huzura çıkmakta ve muratlarına ermektedirler. Birçoğu da uzaklık vesaire dolayısıyla uzaktan nezirler yapıp dua ile vakit geçirmektedirler, ve Ekber vilâyetlerin tanzimini ve memleketlerin zaptı ve avda eğlenmek için yola çıkarsa hiçbir kasaba şehir ve köy bulunmaz ki oradan sürü ile insanlar gelip nezirlerini takdim etmesinler. Ondandilenen şeyler işte muvaffakiyet, sağlık, bir oğlundoğması, dostların buluşması, uzun ömür, servetin artması, mevkiin yükselmesi vesair şeylerdir. Hakikati bilen o herkese münasip cevap vermekte ve dertlere deva bulmaktadır. Bir gün geçmez ki birçok kimseler kâse ile su getirip onun huzuruna takdim ile nefes etmesini dilemesinler. O ki gökteki sırları bilir, eğer ümit işaretleri görürse suyu alır güneşe tutar ve ona nefes eder. Keza çaresiz addedilen birçok hastalar onun nefesi ile iyi olmuşlardır.»

Bu felsefe yeni bir dinin esaslarını kurmaktan ziyade dini mürşitliği mucip sebeplerini zikretmekte ve hemen her din mensubunun peşinden gidebileceği bir mürşit, bir şeyh veya bir pirin peyda olduğunu bildirmektedir. Ona atfedilen kerametler insanî akıl ve mantığa pek uygun olmamakla beraber halk üzerinde tesir yapmak için yazılmıştır. 16 ıncı asırda bulunulduğu ve 19 uncu asrın ilk yarısına kadar Fransız krallarının bu kabil mucize yapmak iddiasında buldukları unutulmamalıdır.

Şimdi doğrudan doğruya Ekberin sözlerini alarak onun yolunu anlamağa çalışacağız.

Onun bütün dinlere karşı daima kullandığı tenkit silâhı dinlerin insan akıl ve mantığına uygun olmaları lüzumu üzerine kurulmuştur. Aşağıdaki sözler bunu gösterir ve umumiyetle her büyük din kendi inanlarının akıl ve mantığa uygun olduklarını iddia ettiği için buna kimse alenen olsun itiraz edemez. Ekberin sözleri şunlardı (C. II. S. 229):

«Âdem oğlunun büyüklüğü akıl cevheriledir. Lâyık budur ki daima onun pasını temizlemekle meşgul olsun ve aklın emirlerine itaat etsin.

«İnsan kendi aklının mürididir, akılı parlak ise kendisi mürşittir veya kendisinden daha akıllı birinin emirlerine uyararak akıl zahiresi biriktiriyorsa yine hâdi kendisidir.

Ekber aynı zamanda anlamadan körü körüne takliden inani şiddetle tenkit ve bununla alay eder. Dört sünnî mezhep mensuplarına «Ehli taklit» denildiği için bu cihet ülemaya tariz vesilesidir. Aşağıdaki sözler bunu gösterir.

«Akıl ile çalışmanın fazileti ve taklidin kötülüğü öyle parlak bir hakikattir ki delile ihtiyaç yok. Eğer taklit iyi bir şey olsaydı peygamberler kendi babalarına uyarlardı».

«Ahmak taklitperestlerin bir kısmı menkulâtı (eski zaman sözlerini) makulât ile bir addediyorlar ve bu menkulâtı ezeli ve ebedi kanun zannediyorlar».

«Bir çiftçide Allaha ermek derdi hasıl oldu. Piri onun öküzü sevdiğini anlayınca kendisini bir ahırda çileye oturttu ve öküzü daima tahayyül gözlerinin önünde tutmasını emretti. Böylece bir müddet geçtikten sonra çiftçiyi imtihan etmek için dışarı çağırdı. Çiftçi öküzün hayali içinde boğulmuş bulunduğu için kendini boynuzlu zannetti ve cevaben dedi ki: boynuzlarım benim buradan çıkmama mâni oluyor. Piri onun bu derece mahviyetini görünce onu derece derece ilerletti».

«Peygamberler ümmi idiler. Bari onlara uyanların biri de kendi oğlunu onlar gibi ümmî bıraksa».

Bu son söz taklitçi ülemanın samimiyetsizliğine taşır.

Ekber mutlak ve tam kadir, eşsiz ve rakipsiz, insanlardan itaat ve sevgi isteyen yaratıcı bir Allah esasını kabul etmektedir. Bu yoldaki sözlerinden bazılarını zikrederim:

«Mahlûkun yaratıcısı ile öyle bir bağılılığı vardır ki takrire sığmaz».

«Her şeyin kendinden ayrılmaz bir hususiyeti vardır. Gönül de bir şeye bağlanmaya mecburdur; kendisini birisine bağlar ve sevinç ve kederinin esasını onun üzerine kurar, fakat kim ki taliinin yardımile yüreğini her alâkadan kesmeğe muvaffak olursa izahı ve idrâki muhal olan yaratıcının sevgisine vukuf kesbetmiş olur ve anlar ki bütün mahlûkatın hayatı ve vücudu onun hayatının cüzleridir».

«Mahlûkatın hayatı ve vücudu o mahsus rabitanın neticesidir. Her kim bunu idrâke muvaffak olmuşsa büyük rütbelere nail olmuştur».

«Her kim ki bu kudsi rabita ve intisaba merbut bulunmayı âdet edinmisse hiç bir iş ve güç kendisini bu rabitadan uzaklaştırılmaz».

Bunları Müslümanlar kabul edebilecekleri gibi umumî seyir itibarile hemen bütün Hindû mezhepleri de kabul ederler; hattâ bunlarda bir çok Hindû felsefesi mekteplerinin pek esaslı surette hülâsa edilmiş fikirleri vardır.

Ekberin: «Halkın iyi ve kötü, hayır ve şer dediği vaziyetler inayeti ilâhiyenin cilveleridir, bunun aksi kendilerindendir». Sözü iradeyi külliye ve cüz'îye meselesini nasıl halletmiş olduğunu gösterir. Bazı sözleri şeytani kötülük kaynağı bir kudret olarak kabul etmediğini gösterir.

Ekberin şu iki sözü :

«Herkes kendi fikir ve anlayışına göre mahiyeti bilinmez Allaha bir isim takmış, fakat nişanı olmıyanın ismi nerede».

«Her dinin mebbeinde birkaç harikulâde vakalar olmazsa yürekler ona bağlanmaz, fakat ancak tek bir din hak dini olabilir» esas amaç ve düşüncelerini ifade etmek itibarile dikkate değer.

İnanlardan âyinlere geçerse şunları görürüz. Ebul - Fadlın Âyini Ekberî'sinde Ekberin nasıl vaktini geçirdiğine ait bahisten hülâsaten çıkan mâna şudur :

Ekber hiç vaktini zayi etmez ve her hareketi yüksek düşüncelerinin bereketi neticesi olarak ibadettir ve daima ruhanî muhasebesiyle meşguldür; fakat bunu bilhassa şu anlarda yapar: Sabahleyin güneş ışığını dağıtmaya başlarken, öğle vakti güneş bütün parlaklığı içinde iken, akşam güneş kaybolurken ve gece yarısı güneş tekrar yükselmeye başlarken. Velinimetini tazim etmek herkesin borcudur, nice feyizler ve nimetler veren bu nurlar nurunu tazim de borçtur; Ekber ateşi tazim ve çırağı (yani lâmba ışığını) büyük tutmaktadır, zira onlar da büyük nurun parçalarıdır. O taklitçilerin kendisini güneşe ve ateşe tapmakla ittiham edişlerine güler.

*Bu âyini izah için Ekberin güneşe ait şu üç sözünü zikredeceğiz: «Yükseklerde bulunan güneşin padişahlar üzerinde mahsus inayeti vardır; bunun içindir ki onu tazim ediyorlar ve bunu Allahın ibadeti diye yapıyorlar. Kısa görüşler türlü türlü vesveselere düşüyorlar.

«Halk bir menfaat ümidile menfaat bekledikleri kara yürekli adamları tazim ve tekrim ediyor ve görüş yokluğundan bu nurınarını tazim etmekten geri kalıyor.»

«Üstelikte buna ihtiram edene tan ve taz dilini uzatıyorlar; eğer bu gibilerin akli bir felâkete uğramamışsa surei Veşşemsi neden unutuyorlar?»

Burada Müslüman ve Hindûları bir âyinde birleştirmek amacı güdülmektedir. Güneş Hindû dininde pek eskidenberi takdis edilen bir mabuttur. Veda'lar yani en eski Hindû din kitapları bunun hakkında dualarla doludur; güneşin müşahhas timsali olan Vişnu adındaki matbu ise en büyük mabutlardan biridir ve bazı Hindû mezheplerince her şeyin üstünde Allah makamında telâkki ediliyor.

Vedaların en eski ve mukaddesi addolunan Rig - Veda da (dua 22 beyit 16-18) şunlar vardır.

16 — İlâhlar! bize karşı mülâyim olunuz; Vişnu'nun atladığı (veya, dev adımı ile aştığı) yerden dahi.

Dünyanın yedi mıntakasından

17 — Bütün bu dünya boyunca Vişnu atladı, üç kere ayağını topunun (yani mecmuunun) üzerine koydu.

İzi üzerinde toz topladı.

18 — Koruyucu Vişnu, kimseyi aldatmaz üç adım attı, ondan sonra yüksek emirlerini tesbit etti.

Birçok müfessirler bir sürü istihalelerle Hindû mabutları arasında mütemadiyen daha büyük mevki alan Vişnu'nun bu beyitlerde mevzuubah olan üç atlayış veya adımının güneşin doğuş, öğle vakti, zevalde bulunuş ve batışına işaret olunduğunu iddia ederler.

Şimdi Ekberin mevzuubahs ettiği Kur'anın Veşşems suresine geçelim. Baş kısmının tercümesi şudur:

«Güneş ve güneşin ışığına ve ışığın parladığı öğle vaktine ve ışıktaki ve gelmekte güneşe tâbi olan aya ve güneşi aşikâr kıldığı zaman gündüze ve güneşi örttüğü zaman geceye ve gökü kuran, yer yüzünü döşeyen, insanları tam olarak yaratan Allaha yemin ederim ki».

Öyle anlaşılıyor ki, Ekber ve onun müslüman ve hindu ülemesinden olan müşavirleri her iki dinin mukaddes kitaplarınca hususî bir ehemmiyet atfedilmiş olan güneşin doğuş, kuşluk ve batış zamanlarını bir âyin mevzuu yapmağa uygun bulmuşlar; bu da iki din salikleri için yukardaki inan esasları gibi birleşilebilecek veya fazla ihtilâf edilmeyecek bir nokta addedilmiştir. Gece yarısı âyini de yenilik olsun diye konulmuş bir ilâveye benziyor.

Bütün bunlar güneşin çok, pek çok eski zamanlardan beri insanlar üzerinde yapagelmiş olduğu manevî tesirleri gösterir ve dolayısıyla güneş - dil teorisinin ne kadar eski ve derin kökleri bulunduğu delildir.

Cennet, cehennem yani ölümden sonra mükâfat ve ceza mefhumu hakkında bir sarahat yoktur. Ekber'in evvelce de zikretmiş olduğumuz:

«Her kim ki hulûsi kalp ile veyahut içinin bütün safiyetiyle bizim âyinimizi kabul ederse maddeten ve manen yürek isteklerine nail olacaktır» sözü gösteriyor ki bütün düşünceler bu dünyaya aittir; Cezvit misyonerlerinin Ekber'in ölümden sonra bedenin dirilişine inanmadığını yazmaları (Goldie S. 73) bunu teyit eder; mamafî istenilirse «maddeten ve manen yürek istekleri» tâbiri ahrete de şamildir diye tefsir edilebilir ve bu suretle o yoldaki ümit kapıları açık tutulmuş addolunabilir. İslâm dininde pek esaslı mevkii olan ve Hindu dininde bir çok şekillere giren bir mefhum bu suretle istenildiği takdirde istenilen tarafa çekilebilecek tarzda yarı meskût geçilmiş demektir.

Hindu dininde pek mühim mevkii bulunan fakat islâm dininde sarîh surette yeri olmıyan tenasüh faraziyesini Ekber kat'î surette kendine mal etmemekle beraber yukarıda gördüğümüz gibi bunun mümkün olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Ekber her iki dinde peygamber, evliya, aziz ve saireden pek az, o da dolayısıyla bahsetmektedir. Buna mukabil kendi mürşit ve önderliği hususunda son derece sarîhtir ve mutlak inkiyat istemektedir; şu sözü: «Kulluğun birinci basamağı felâket ve musibet ânında yüzünü ekşitmemekdir ve bunu hekimin verdiği acı ilâç gibi güler yüzle içmelidir» ne istediğini gösterir. Kendine sadakatin: mal, can, namus ve dinin fedasını tazammun ettiğini evvelce görmüştük. Şu sözü: «Eğer ki maddî ve manevî saadeti Ulu Tanrının ibadet ve itaatına hasretmişler, fakat evlâtların saadeti babalarının rızasını almaktadır» da gösterir ki onun indinde babaların yani hakikatte önderin rızasını almak Allahın rızasını almak kadar ve belki de daha mühimdir.

Bu böyle olduktan sonra Ekber'in sözleri arasında pırlığe ve mürşitliğe ait olanlarının çok kuvvetli olması, aynı iddiada bulunan diğer kimseleri şiddetle tenkit etmesi ve onlarla kendi arasında mevcut veya kendince mefruz farkları tebaruz ettirmeye çalışması tabiidir. Onun bu babta altı sözünü zikredeceğiz:

«Pirlik, derdi teşhis edip ilâcını hazırlamaktadır. Yoksa çene saçlarını (yani sakalı) uzatmak, hırkaya yama vurmak ve yahut basma kalıp sözlerle sohbet etmek değildir.»

«Rehnumuni yol göstermektir, mürit toplamak değildir.»

«Mürüt yapmak kula yaradıcısını anlatmaktır, müridi kendine hizmetçi yapmak değildir.»

«Acaip bu ki yok göstermek iddiasile otururlar ve eşkıyalık etmeğe kalkışlırlar.»

«Erlik halk ile kaynaşarak kötülükten sakınarak yaşamaktır, köşeye çekilip ense yapmak değildir.»

«Eğer ki yalnız ilim ve aklı kemalin sermayesi demişlerse de ilim ve akıl fiil ile omuz omuza yürümezse hayat kemal bulmaz, belki nadanlıktan da aşığı kalır.»

«Muvaffakiyet Allahın yardımına ve Allaha varmak için kemal sahibi bir kılavuza bağlıdır. Pek çok adamların istidat ve cevheri buna nail olmağdıkları için çürüyüp gidiyor.»

Keza şu sözü: «Keşke ilim tahsili ve kitap yazmak için büyük akıl ve irfan sahiplerinden maada başkasına izin vermeselerdi, taki her alçak keyfine göre uydurma destanlar yazmasaydı ve her kısa görüşlü ahmak olur olmaz şeylerle kitapları doldurmasaydı.»

Bu hususlarda ne kadar kıskanç olduğunu gösterir.

Ekberin bu önderlik hakkındaki sözleri dahi bütün dinlerdeki şeyh, pir, mürsit gibi şahsiyetlerin reddedemeyecekleri sözlerdir.

Şimdi Ekber'in müridi olmak için müracaat edenlerin kabul tarzına geçelim. Daha evvel bahsettiğimiz «âyini rehnumuni» faslından şu hülâsayı yapıyoruz:

Her tayfadan binlerce ve binlerce talip olmasına rağmen Ekber birini kabul için güçlük göstermektedir, fakat çok ısrar eden bir talipte samimiyet görürse bir pazar günü güneşin en yüksekte olduğu anda talip başlığı elinde olarak Ekber'in önünde diz çöker ve alnını onun ayağı üzerine koyar; bu hal namzedin bir çok fenalıkların kökü olan her türlü gurur ve hodgâmlığı bir tarafa bıraktığının ve kalbini Ekber'e takdim ettiğinin ve cavidane (ebedi) hayat kazanmak için ondan bilgi dilediğinin lisanı hal ile ifadesidir.

Allahın o büyüğü, (yani Ekber) elini uzatıp onu yerden kaldırır ve başlığını başına koyar. Bunun mânası halis niyet sahibi birini varlık gibi görünen yokluktan sahici varlığa yükselttiğinin ifadesidir. Bundan sonra Ekber ona (Şastı Hası) verir bunun üzerinden

ismi âzam ve tılsımı akdes olan «Allahuekber» sözü nakşedilmiştir. Bunun telkin ettiği mâna: «Saf şast ve saf bakış hiç yanılmaz» dır. (Şastın bir çok mânası vardır, bunlardan ancak ikisi buraya uyar, biri halka ve öteki ok atarken kullanılan yüksüktür).

İki mürit birbirlerine rast geldikleri vakit biri «Allahuekber» ve öteki de «Celle Celâlehu» der. Âyini Ekberiyeye göre bundan maksad, müritlerin Allahı daima hatırlarında tutmaları ve dillerinin onun methine alıştırmalarıdır.

Bu usul, bilhassa Ekber'in tam adının Mehmet Celâlettin Ekber, olması dolayısıyla Ekber'in kendine Allah dedirttiği iddiasının sebebi olmuştur.

Badavunlu kendi yazdığı veçhile «Tevhidi ilâhî» dinine girmek için müracaat tarzından bir örnek göstermektedir (S. 314):

«On, on iki yıl sonra (1592-1594 yılları) iş o raddeyi buldu ki Tahta valisi Mirza Cani gibi melunlar ve diğer mürtedler şu tarzda müracaatta bulunur oldular: «Ben ki filânın oğlu filânım, istiyerek ve samimî bir temayül neticesi olarak babalarımın gördüğüm ve duyduğum İslâm dinini tamamen ve kâmilan red ve terk ediyorum ve Ekber Şahın «dini ilâhisine» giriyorum ve mutlak bağlılığın dört derecesini yani mal, can, namus ve dinimi feda etmeği kabul ediyorum».

Badavunlu ilâveten der ki: «Cehennem için en iyi pasaport teşkil eden bu cümleler yeni dininin müctehidine (yani Ebul-Fadl'a) verilir ve yükselme ve itimat kaynağı olurdu.»

Bu müracaat tarzı şimdiye kadar gördüklerimizle tezat teşkil etmektedir; binaenaleyh bunu umumî bir kaide gibi değil bazı gayretlilerin yaranırız ümidiyle gayretleri eseri telâkki etmek icab eder; zaten muharririn yazış tarzı da bunu gösteriyor.

Badavunluya göre bu dinî yeniliklerden az sonra bir takım Brahmanlar Ekberin Vişnu'nun, Rana ve Krişna gibi bir Avatar'ı olduğunu ilân ederler (S. 336). Filhakika en büyük üç Hindu mabudundan biri olan bu mabudun devir devir yer yüzüne insan şeklinde gelip doğru yolu kaybeden beşeriyete onu göstermekte olduğu iddia olunur. Bu vakayı dört yıl önce Ekberi müctehitlerden üstün ilân eden fetvanın mukabili addetmelidir. Hinduların da onun dinî mürşitliğini kabul etmelerini kolaylaştırmak için yapılmış olmalıdır.

Kısmen de propaganda maksadiyle olacak ve o sıralarda Ebul-Fadl'ın adamlarının idaresinde olmak üzere pek kalabalık kütleleri besleyecek aş evleri açılır.

Artık o devirde Ekber devlet işlerine tamamiyle hâkim olduğu için esas meşgalesi bu dinî inkılâptır; bu itibarla Badavunlunun Ekberin dinî kudretini esas ve dünyevî kudretini tâli addettiği hakkındaki yazısına (S. 350) inanılabilir.

Ekberin yeniliklerinin inan ve âyine ait kısımlarını şöyle hü-lâsa edebiliriz:

A — Mutlak kudret sahibi bir Allah vardır.

B — Güneş dünyanın velinimetidir ve onun hakkında muayyen saatlerde hususî âyin yapılmalıdır.

C — Ekber zamanın maddî ve mânevi önderidir.

Bunlar yeni bir din ortaya atmak mahiyetinde olmamakla beraber hakikatte dinî bir inkılâptı, zira güdülen gaye o âna kadar birbirine düşman gözüyle bakan ve birbirini hakir gören birçok din mensuplarına ve bilhassa onların ileri gelenlerine zıt farzolanın inanlarının esasda pek farklı olmadığını anlatarak onları birbirine yaklaştırmaktı. Ekber aynı zamanda bunları müşterek duygular besliyerek ve birbirlerini severek veya hiç olmazsa birbirleriyle anlaşarak yan yana yaşamağa alıştırmaktaydı.

Ekberin şu sözü belki Hindistandaki muhtelif unsurların vaziyetine işaretir.

«Bir evde bulunan kedi, serçe v.s. hayvanlar arasında iştirak vardır. Fakat yanlış bir fikre hizmet ettikleri için her biri bunu kendi has evi zanneder.»

Zamanla herkese müsavi muamele eden bir idare altında muhtelif unsurlar birbirlerine ısınacak ve birlik hasıl olacaktı. Bu itibarla Ekberin teşebbüsü şayet halefleri onu devam ettirecek akıl ve kabiliyette olsaydılar, Kebir ve Baba Nanak gibi bir çok mürşitlerin teşebbüslerinden büsbütün başka mahiyet ve şumuldadır.

Şimdiye kadar anlattıklarımız Ekber'in mânevi alandaki inkılâpkâr faaliyetini teşkil eder; onun hayatile meşgul olmuş olan hemen bütün müverrihler bilhassa hatta sadece bu cihetle meşgul olmuş ve bu hususa ehemmiyet vermişlerdir. Fikrimizce onun bundan sonra kanunî sahadaki inkılâpkâr teşebbüsleri daha çok mühimdir. Medenî hayatın dinî kanunlarla tanzim edilmesi âdet olduğu bir devirde Ekber bu esası bırakıp Hindistandaki hemen bütün dinlerin bir çok hükümlerine mugayir ve bütün tebası için, dinleri ne olursa olsun, seyyanen tatbik edilecek bir çok kanunlar çıkarır ve inan ve âyin sahasında husule getirmeğe çalıştığı birlik ve yakınlığı sosyal yaşayışta da husule getirmeğe kalkışır.

Bu yeniliklerinin başlıcalarını sayacağız :

A — Bir kadından fazla alınması yasak edilir ve ancak çocuk olmadığı takdirde istisna edilir. Badavunlunun dediği gibi (S. 367) kaide bir erkek bir kadındır.

Müslümanların nikâhla dört ve mut'a denilen muvakkat nikâhla istedikleri kadar ve Hinduların da keza istedikleri kadar kadın almakta serbest oldukları bir memlekette bunun ifade ettiği değişiklik kolay anlaşılır.

Âyini Ekberinin, sarayın harem dairesinden bahseden «Âyini Şebistanı İkbâl» adlı 15 inci faslında birkaç kadın almanın birçok mahzuru olduğu yazılmakta, fakat Ekberin mütefik kazanmak, aleyhinde ittifakları güçleştirmek gibi siyasal sebeplerle bunu yaptığı ilâve edilmektedir.

B — 4 üncü derecede akrabalar yani kardeş çocukları arasında evlenmeler yasak edilir ve herkesin mümkün mertebe kendine uzak ailelerden kız alması terviç edilir; Ekber'in bu yolda birçok tavsiyesi vardır. Bununla iki maksat güdülmektedir, birincisi ailelerin kaynaşması ve ikincisi bilhassa Hinduların Kast denilen sosyal teşkilât içinde evlenip tereddide maruz kalmaktan kurtulmalarıdır. Müslümanların dahi kısmen Hinduları görerek ve kısmen de ufak bir ekalliyet teşkil ettikleri için gittikçe yakınlarıyla evlenmeyi âdet edindikleri görülmekteydi. Binaenaleyh Ekber bu suretle halkın tereddisini mucip olan bir âdetle mücadeleye girişmiş bulunuyordu.

C — Erkeklerin 16 ve kızların 14 yaşından evvel evlenmeleri yasak edilir ve evlenme için yalnız ana ve babanın değil güvey ve gelinin de rızası şart koşulur. Bu yaşlar belki bize erken görünebilir, fakat bu kanunlar sıcak bir memleket ahalisine ve çocuklarını daha beşikte nişanlıyan insanlara tatbik edilecekti. Hatta Hindular kız çocuklarını hemen doğar doğmaz bir erkeğe verir ve nazari kocası kendisi daha çocukken dahi ölse onu dul addeder ve yakarlardı.

D — Çocuk doğurmak yaşını geçmiş kadınların evlenmeleri yasak edilmiştir.

E — Dul kadınların istedikleri takdirde tekrar evlenmelerine müsaade edilmiştir. Bu cihet Hindulara aittir, zira onlar dul kadınları ölmüş kocalarıyla beraber yakmakta ve şayet yakılmasa dahi tekrar evlenmelerini şiddetle yasak etmektedirler.

F — Dul Hindu kadınlarının yakılması meselesile Ekber esash surette uğraşmıştır ve öyle anlaşılıyor ki Hindu cemaati tarafından

şiddetli bir mukavemet görmüştür. Bu baptaki yazılardan kat'i hüküm çıkarmak güç olmakla beraber vardığımız netice şudur:

Genç yaşında bir dul kadının, yani nazari surette dul kalmış kız çocuklarının yakılması kat'iyen yasak edilmiştir ve şayet alâkadarlar buna itiraz ederlerse yani çocuğu yakmakta ısrar ederlerse bir Hindunun onu derhal nikâh edip kurtarması için tedbir alınması emrolunmuştur. (Bad. S. 367). Bu ve diğer emirlerin çoğu 1587-88 yıllarında çıkmıştır. Dul kadınların yakılması yasağı Hindular arasında çok gürültüyü mucip olmuş olmalıdır ki bir iki yıl sonra büyük yaşta olan dulların ölmüş kocalarile beraber isteklerle yakılmalarına müsamaha edilmesi, fakat zorla yakılmalarının men'i için bir emir daha çıkar.

G — Evlenmelere ait kanunların esbabı mucibesi arasında sağlığa ait sebepler de ileri sürülmektedir. Bu kanunların tatbikine ve lâzım gelen tahkikatın icrasına memur olanlara Âyini Ekberi de aynen «Toy Beyi» denilmektedir. (Âyini Kethudayi bahsı C. II. S. 201).

H — İnek etinin yenmesinin yasağından evelce bahsettik.

Sağlığa ait sebepler ileri sürülerek umumiyetle et yenmesi dahi tahdit edilir ve kasaplık, hayvan öldürülmesinin yasak olduğu bazı günler tesbit edilir, hatta Ekberin doğmuş olduğu bütün ay müddetince hayvan öldürülmesi yasak edilir. Bu, eti haram eden birçok Hindu mezheplerine hürmet maksadile yapılmakta idise de, Hindistan gibi sıcak bir memlakette az et yemenin vücut için çok faydeli olduğu da şüphesizdir.

İ — Bütün halkın müştereken tes'it edebileceği ve dolayisile muhtelif din mensuplarının toplanmalarına vesile teşkil edeceği için Ekber'in cülûsu, nevruz v. s. gibi günlerin şenliklerine muhtelif dinlerin bayram şenliklerinden fazla ehemmiyet verilmiştir.

Muhtelif dinlere mensup kütlelerin keza toplanmalarına yakından temas etmelerine ve tanışmalarına vesile verir diye fil, kaplan v. s. gibi hayvanların büyük meydanlarda umum halk huzurunda dövüşmelerine Ekberce ehemmiyet verilmiş ve bu bapta bir çok tertibat alınmıştır. (A. E. C. I. S. 164).

J — Takvimi ilâhi adıyla Ekberin cülûsu yılından başlıyan ve hicri takvim gibi ay ile değil güneşle ayar edilen yeni bir takvim çıkarılır; genel yortu günleri muhtelif dini takvimlere göre değil, bu takvime göre tespit olunur.

K — Faizle borç para verilmesine müsaade edilir ve devlet hazinesi dahi faizle ödünç para vermeğe başlar.

L — Eğlence ve kumar evlerinin devletin murakabesi altında açılmasına müsaade edilir.

M — Hekimlerin izniyle şarap içilmesine müsaade edilir ve devletçe şarap satmak için dükkân açılır ve bu tedbir yavaş yavaş hekim raporu almadan dahi şarap içilmesine yol açar, fakat içtikten sonra sokaklarda hâdise çıkaranlar ağır cezalandırılırlar.

N — Herkesin beğendiği dine girmesine ve her din mensuplarının istedikleri gibi ibadet evi yapmalarına izin verilir.

O — Maarif işleri hakkında Âyini Ekberide «Âyini Âmuzeş» adını taşıyan bir fasıl vardır (C. II. S. 201). Bunda ilme verilen ehemmiyet ve çocukların çabuk ilerlemeleri için tatbik edilen yeni usuller anlatıldıktan sonra öğretilen bilgiler sıra ile sayılmaktadır. Bu sıra şöyledir: Ahlâk, Hesap, Siyak (Kitabet olacak), felâhat yani zirai bilgi, mesahat yani ölçüler, hendese, nücüm yani heyet bilgisi, remil (bu o zamanın ziyniyeti icabıdır), tedbiri menzil yani ekonomi, siyaseti meden yani devlet idaresine yarıyan siyasal ve medenî bilgiler, tıp, mantık, tabii, riyazî, ilâhî yani dinî bilgi, tarih. Bunlardan başka Hindi ulûmunun da öğretildiği yazılır.

Bu ders sırasının terkinde hem ehemmiyet hem de zorluğa dikkat edilmişe benziyor; meselâ ahlâkın önce gelmesi ona verilen ehemmiyettendir, Ekber'in ahlâkın ilimden ve her şeyden evvel geldiğine dair birçok sözleri bunu gösterir, ondan sonra daha ziyade güçlük sırası takip edilmişe benziyor.

Badavunluda (S. 375) Ulûmu arabiyenin (şer'i ilimler olacak) yerine heyet, riyaziye, tıp ve felsefe gibi kendisinin müstehziyane tâbirine göre hakikaten faydalı bilgilerin okutturulması için emir verildiği kaydı vardır.

Burada maksat Ekberin inkılâpçı işlerini anlatmak olduğundan, siyasal ve askerî işleri üzerinde fazla durmıyacağım. Evvelce fethettiğini söylediğim yerlerden başka şimalde Keşmiri, şimali garbide Sind, Belücistan ve Kandihar'ı, şarkta Orisayi, Dekkan'ın, şimali garbisinde Handeş (Han memleketi demektir), Berar ve kısmen de Ahmetnagar memleketlerini fetheder; ve daha evvel söylediğimiz gibi Hindistanın dörtte üçüne hâkim olur.

* * *

Ekberin işlerine genel bir bakış atarsak onun yaşadığı zamana göre çok ileri fikir ve siyasa sahibi olduğunu görürüz. Ondan az evvel islâm âlemindeki Yavuz Selim ve Şah İsmailin sünni

ve şii, hıristiyan âlemindeki katolik ve protestan mukatelelerini bırakıp ta Ekberin sağlığındaki hâdiseleri almakla iktifa edersek şunları müşahede ederiz :

Ekberin çocukluğunda İngiltere Kralı sekizinci Hanri kendi tesis ettiği inan dışında bulunan herkesi idam ettirirdi, katolikler hain diye asılır veya başları kesilir, protestanlar mürted diye diri diri yakılırlardı; on beş yılda elli bin kişi mahkûm olmuştu.

İspanyada Ekberin hükümdarlığı esnasında ikinci Filip bir tek protestan kalmayıncaya kadar hepsini diri diri yaktırır; aynı Kral Felemenkte üç ayda erkekleri diri diri yakmak ve kadınları diri diri gömmek üzere 1800 protestanı idam ettirir; aynı ülkede İspanyol ordusunun muhasara ettiği Harlem şehri açlıktan teslim olunca 15000 e balığ olan bütün ahali soğuk kanlılıkla öldürülür (1573); keza aynı kralın ordusu Fransada Dullans şehrini mukavemetsiz işgal eder ve orada 4000 protestanı öldürür (1595).

Fransada Sent-Bartelemi katliamı denilen vak'ada Fransız Kralı 9 uncu Şarl'ın : «Öldürün fakat hepsini öldürün, ta ki bunu yüzüme vuracak kimse kalmasın» şeklindeki emri ve anasının entrikaları üzerine üç günde en aşağı tahminlere göre 8000 protestan öldürülür.

Bu gibi misallerin sonu gelmez.

İşte Ekber böyle bir âlem içinde «Sulhü Kül» siyasasını ortaya atmış, bunun nazariyesini yapmış ve onu o günkü Avrupaya yakın büyüklükte bir imparatorluk içinde tatbik etmişti. Onun fikir ve felsefesinin eşinin Avrupada maruf şahsiyetler tarafından ifadesini görmek için takriben bir asır beklemek icap edecektir. Kanaatimizce Ekberin felsefesine en ziyade yaklaşan Garbın ilk maruf filozofu İngiliz Loktur. Bu zat dinî işlerde dahi akıl ve mantık haricinde bir şeye inanmamak düsturunu esas tutmaktadır; hakiki din denilen resmî dini kabul etmiyenlere karşı hakimlerin hafif dahi olsa ceza tatbik etmeleri aleyhinde şiddetle bulunmaktadır [*] ve tıpkı bir asır evvel Ekberin söylediği gibi tazyikin bir dine karşı ancak zahiri inkıyadı mucip olabileceğini ve kat'iyen içten inan doğuramayacağını yazmaktadır. Aynı filozofun Allaha bağlanan ve onu seven bir kalbin ona nezredilmesinin hakiki ibadet ve bütün dinlerin hayatı olduğu hakkındaki sözü Ekberin iddialarının eşidir. [**]

[*] «Epistola de Tolerantia» yani dinî meselelerde tahammül ve müsamaha-haya dair mektup.— 1689 ile 1692 arasında neşredilmiş üç mektuptur.

[**] Works, C. VII S. 129 ve 131.

Çok mümkündür ki Lokun bu fikirleri sırf kendi düşünce ve yaşadığı muhitin tecrübelerinin mahsulü olsun; fakat keza mümkündür ki bu zat Ekberin fikirlerinden ve muazzam bir imparatorlukta tatbik ettiği siyasadan ilham almış olsun. Bunu bir ihtimal ve imkân olarak söylüyorum, zira Ekberle temas etmiş ve onun devrinde ve ondan az sonra Hindistanda bulunmuş bir çok hıristiyan misyonerin ve İngiliz ve Avrupalı elçi, murahhas, tüccar v. s. bir çok zatın yazı ve raporları mevcuttu veya neşredilmişti; ve Avrupanın haliyle Ekberin Hindistana temin ettiği ruhi serbesti arasındaki âzim tezadın bir çok mütefekkirler üzerinde tesir yapmamış olması imkânsızdır.

Şurası da hatırdâ tutulmalıdır ki: Ekber zamanında Hindistan Avrupadan çok zengin ve bazı hususlarda ileriydi ve Avrupalılar üzerine büyüklük ve zenginlik tesiri yapıyordu. Ekber zamanında oraya gitmiş olan İngiliz Fiç'in (Fitch) şu fıkrası bunu gösterir [*]:

«Agra ve Fetihpurun (yani Ekberin eski ve yeni payitahtlarının) her biri Londradan daha çok büyük ve gayet kalabalık iki pek büyük şehirdir. Agra ile Fetihpur arasında 12 mil mesafe vardır (Hakikatte 12 kos yani takriben 35 km. vardır) ve bütün yol yiyecek v.s. şeylerle dolu bir çarşı halindedir, bunlar o derece boldur ki insan kendini bir şehirde sanır ve kalabalık o kadar çoktur ki insan kendini bir çarşıda sanır.»

* *

Ekber «Sulhü Kül» siyاسasiyle ve felsefi düşünceleriyle çok ıftihar ederdi ve bu hususta çok kıskançtı. Şu sözü bunu gösterir:

«İnayeti ilâhiyenin bir tecellisidir ki büyük akıl ve idrak sahibi bir vezir elimize geçmedi, zira bizim bu mânevî bilgilerimizi ondan bileceklerdi.»

Zımnın olsun keramet taslama gibi zamanı ve cahil tabakayı gözetmek mecburiyetinden doğan hususlar bir tarafa bırakılırsa, şunu kabul etmek lâzımdır ki Ekber Hindistanda dinler meselesinin hal suretini ilk ve tam olarak bulmuştur ve 3 1/2 asır geçtiği halde bugün ve ihtimal daha çok zamanlar yarın için dahi ana çizgileri itibariyle bu meselenin hal sureti onun bulmuş olduğu gibidir ve öyle kalacaktır.

Türklük için yazık olan şudur ki Ekber gibi bir şahsiyet Türklük evsafını muhafaza eden Türklerin pek az miktarda buldukları yerde zuhur etmiştir. 16 ncı asır gibi dünya için bir

[*] Smith S. 395 ten nakil.

dönüm noktası olan bir devirde, Türklüğün elinde pek âzîm vesa-
itin bulunduğu bir sırada babalarından gelme an'anevî usulleri az
veya çok mükemmel bir surette tatbikle ömür geçirmiş şahsiyetler
yerine Osmanlı ülkesinde veya Türkistanda bugünün ve yarının
meselesi ne olduğunu, milleti yeni bir yol üzerine sevk etmek lâ-
zım gelip gelmediğini esaslı surette inceliyecek ve münasip çare
ve yolu bulacak bir şahsiyet çıkmış olsaydı, Türk tarihi son iki
asır zarfında bu kadar elim safhalar geçirmezdi.

Ekberin ölümünden sonra eserinin büyük bir kısmının ortadan
kalkmış olmasını onun yaşamış olduğu muhitin icaplarına ve ora-
da Türklük evsafını muhafaza eden Türklerin pek az oluşuna
atfetmelidir.

* *
* *

Aşağıdaki fıkrayı o devirdeki üç büyük Türk devletinin biri-
birlerini nasıl telâkkı ettiklerini göstermesi itibarıyla zikrediyorum:
İran Şahı Abbasın Ekbere bir elçi ile gönderdiği şu rubai der-
barda elçi tarafından okunur.

Rumî (yani Osmanlı) suvarileriyle, atlariyle ve piyadesiyle
nazlanıyor,
Zengi (Habeş) mızrağıyla okuyla ve hançeriyle nazlanıyor
Hindî altın dolu hazineleriyle nazlanıyor
Fakat Abbas Haydarın zülfikariyle nazlanıyor.

Şiir bitince Ekber Ebul -Fadl'ın kardeşi Feyzinin yüzüne bakar
ve Feyzi hemen ayağa kalkıp irticalen bu rübayii okur:
Deniz incisiyle, felek de yıldızlarıyla nazlanıyor
Cennet ise selsebil ve kevseriyle nazlanıyor
Abbas yalnız Haydarın zülfikariyle nazlanıyor.
Halbuki iki varlık ta Ekberin temiz adıyla nazlanıyor.

Kısaltmalar

- E — Ekbername. (Ebul -Fadl Allamî). Farsca metin.
A. E. -- Ayini Ekberî (Ebul -Fadl Allamî) Farsca metin.
Badavunlu — Abdülkadir İbni Mülüşah Elbadavunî. Müntaha-
büttevarih, Cilt II. Lowe. İngilizce tercemesi.
Goldie — Francis Goldie First Christian Mission to the Great
Mogul.
Maclagan — The Jesuite and the Great Mogul.